

Jury Paciupa / Юры Пацюпа

Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі /
Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National
Academy of Sciences of Belarus,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7009-7966>

e-mail: paciupa@gmail.com

Эцюды да класіфікацыі дзеяслова: Гісторыя праблемы, катэгорыі, таксоны і карэляцыі

Studies on verb classification: History of the problem, categories, taxa and correlations

Badania nad klasyfikacją czasowników: Historia problemu, kategorie, taksony i korelacje

ABSTRACT: One of the most confusing sections of grammar has been and remains the verb classes, Slavic in general and Belarusian in particular. Throughout the 19th–20th centuries almost every linguist, addressing this issue, proposed his own version, and as a result, a convention for the numerical nomination of classes and the definition of their boundaries did not emerge. In the article the problem of verb classes is revealed taking into account their semantics, which manifests itself in the morphology and derivational valence of taxa. The object of the study was the complete corpus of Belarusian verbs, presented in the relevant lexicographic works and the Belarusian segment of the Internet. The peculiarity of the proposed approach also lies in the fact that the author of the article abandoned the numerical nomination of verb classes and turned to verbal nomination, taking into account the qualitative characteristics of each taxon. To do this, the author had to bring together the concept of class with aspectual problems, namely with the aktionsart of the verb, which are studied by functional grammar. When describing the categorical content of taxa, the author for the first time applied to the Belarusian verb the category of version, which includes not only the concept of transitivity / intransitivity, but also such subject-object relations as centrifugality / centripetality action, reachability / unattainability. To nominate taxa, both generally accepted terms and author's ones were used, for example, "illuminative" or "mediational" verbs. The article outlines a brief history of the issue, compares methods for classifying verbs, both formal and semantic, defines the categorical apparatus, outlines a complete set of taxa to be described, and describes the most representative classes of verbs: stative and

illuminative. The purpose of the article is to reveal the properties and deep laws of verb classes, which can be of practical importance for the formation and selection of vocabulary, as well as for understanding the historical processes occurring in grammar. Corpus and semantic analysis, statistical calculus and scale theory were used in the study of verb classes. The topic of the article remains incomplete, open and requires continuation until a complete description of the classes, subclasses, groups and clusters of the verb determined in the study.

KEYWORDS: verb, class, aktionsart, voice, aspect, version, transitivity, conjugation.

Дзеясловы разам з імёнамі складаюць асноўны масіў лексікі. Яны, як і ўсякая часціна мовы, неаднародныя. І, калі мы прызнаём мову сістэмаю, то, мабыць, і неаднароднасць дзеясловаў мае сістэмны характар. Калі б сістэмнасць зводзілася да фармальнай тыпалогіі, да груп аднародных з’яў, структура якіх семантычна і функцыянальна не абумоўленая, то наўрад ці ў такім разе варта было б гаварыць пра сістэмнасць. На жаль, амаль усе спробы сістэматызацыі дзеясловаў вагаюцца паміж крайнасцямі: вылучаюцца чыста фармальныя класы, якія пры ўсім жаданні не выпадае інтэрпрэтаваць у семантычным плане, або на дзеясловы накідваецца вонкавая катэгарыяльная сетка, а ў выніку – у кожнай катэгорыі апынаюцца дзеясловы з самымі рознымі фармальнымі прыметамі. Улічыўшы негатыўны досвед, варта дабіцца класіфікацыі, якая б вынікала з прэзюмпцыі семантычнай абумоўленасці формы, яе сэнсоўнасці, м а т ы в а в а н а с ц і.

Адразу трэба заўважыць, беларускі дзеяслоў не унікум і не рарытэт, а варыяцыя ў кантэксце агульнаславянскага дзеяслова. Ён, само сабою, мае свае адметнасці, і часам вельмі істотныя ў прыватных выпадках, мае свае прыярытэты ў агульным развіцці, але прынцыпы класіфікацыі дзеясловаў агульныя для ўсіх славянскіх моў. Таму ўсё тое, што было зроблена ў гэтай галіне на славянскім грунце, мае значэнне для беларускай мовы, і наадварот, тое істотнае, што можна выявіць на прыкладзе беларускай мовы, будзе мець значэнне для іншых славянскіх моў.

1.1. 3 гісторыі класіфікацыі дзеяслова

З XVI–XVII стст., часу стварэння Лаўрэнам Зізаніем і Мялетам Сматырыцкім першых граматык царкоўнаславянскай мовы, узнікла столькі спробаў класіфікаваць дзеясловы, што іх гісторыі можна прысвяціць асобную кнігу. Як пісала Соф’я Брамлей, “няма літаральна ніводной граматыкі <...>, дзе класы дзеясловаў вылучаліся б ідэнтычна” [Бромлей 1965: 67]. З іншага боку, нельга сказаць, каб класы дзеяслова стала трымаліся ў цэнтры ўвагі сучаснага мовазнаўства. Наадварот,

яны не толькі не даследуюцца, нават прынятыя класіфікацыі практычна не фігуруюць у школьнай практыцы, не звяртаецца на іх увага і пры вывучэнні семантыкі і дэрывацыйнай валентнасці дзеяслова, што сведчыць пра інертнасць лінгвістыкі або – непрактычнасць атрыманых вынікаў.

Што да практычнасці, то далёка не ўсё так безнадзейна, шмат карыснай інфармацыі, звязанай менавіта з класамі, захоўваецца ў несістэматызаваным выглядзе, амаль у забыцці, але, як было ўжо сказана, класіфікацыяў шмат, і адна другой не роўная. Няўдачы ці, лепш сказаць, брак аднадумства С. Брамлей звязвала з “невывразнай пастаноўкай задач самой класіфікацыі” [Брамлей 1965: 67]. І ўсё ж спадзявацца, што такім спосабам мы дасягнем канвенцыі, не варта, бо задачы могуць ставіцца розныя. Розныя класіфікацыі праводзіліся на розных лагічных падставах, і часам нельга сказаць, якая падстава істотная, а якая не. Падрабязна заглябляцца ў гісторыю пытання тут будзе лішнім, але ведаць асноўныя моманты ўсё ж варта.

Л. Зізаній і М. Сматрыцкі, арыентуючыся на антычны досвед, падзялілі славянскія дзеясловы на два спражэнні. У дачыненні да беларускай мовы тое самае зрабіў Іван Ужэвіч. Іх класіфікацыю пераняў і Міхайла Ламаносаў. Да гэтай пары падзел на два спражэнні пашыраны ў расейскай традыцыі, асабліва ў школьнай практыцы, адкуль і быў пераняты Браніславам Тарашкевічам. Аднак, калі мы звернемся да зместу тых першых падзелаў на спражэнні, то выявіцца, што нічога супольнага з сучасным школьным разуменнем спражэнняў ні ў Л. Зізанія, ні ў І. Ужэвіча не было [гл.: Зізаній 1996: 224–225; Ужэвіч 1996: 310–321]. Дзеясловы ў іх дзяліліся не паводле змянення, а паводле асноў – на галосныя і на зычныя, таму ад той класіфікацыі ў сучаснай практыцы захаваліся бінарны прынцып і нічога больш.

Падзел на два спражэнні адносіцца толькі да марфалогіі, да словазмянення і не чапае ні марфемікі, ні словаўтварэння, а тым больш семантыкі дзеяслова. Далёка не ўсім славянскім мовам ён пасуе. Аляксандар Ісачанка, прыкладам, пісаў: “Ува ўмовах славацкай школы дзяленне рускіх дзеясловаў на два спражэнні амаль нічым не абумоўліваецца” і “нам здаецца лішнім” [Ісачанка 1960: 25, 26]. Варта тут дадаць, што і лік спражэнняў не быў стабільным. Расейская акадэмічная граматыка 1802 г. пад уплывам лацінскай традыцыі і *Граматыкі Пор Раяля* спрабавала ўвесці чатыры спражэнні дзеяслова (на *-ать, -еть, -ить і -оть*), яе наследавалі Іван Рыжскі, Мікалай Грэх, Канстанцін Калайдовіч і іншыя, але ўжо Аляксандар Вастокаў вярнуўся да бінарнай мадэлі [Комте 2006: 102–105]. Ён, апрача таго, вылучаў правільныя і няправільныя дзеясловы, а ў іх складзе – дзесяць “падрабязных спражэнняў” (а фактычна – класаў)

[Востоков 1831: 112–117]. У Аляксея Шахматава называюцца тры спражэнні, але разам з “няправільнымі дзеясловамі” – іх чатыры, праўда, у яго трэцяе спражэнне – гэта рудыментарныя дзеясловы, а асноўныя – таксама два [Шахматов 1952: 225–241]. Колькі ж насамрэч – два, тры ці чатыры – адразу і не скажаш.

Адным з важнейшых этапаў у сістэматызацыі славянскага дзеяслова сталася класіфікацыя Ёзафа Добраўскага, дапоўненая пазней Францам Міклашычам [гл.: Комте 2006: 102–105; Исаченко 1960: 21–23]. Ё. Добраўскі адштурхоўваўся ад г. зв. тэматычных галосных інфінітыва: 1 клас – Ø; 2 клас – *-nq*; 3 клас – *-ě*; 4 клас – *-i*; 5 клас – *-a*; 6 клас – *-ova*. Яго мадэль наследавалі і развівалі Аўгуст Шлейхер, Аўгуст Лескін, Паўль Дыльс, Ватраслаў Ягіч, Тадэвуш Лер-Сплавінскі і іншыя. Адным словам, калі ў расейскай традыцыі нязменна панавала бінарная мадэль падзелу на спражэнні, то ў чэшскай рана ўкаранілася плюральная мадэль падзелу на класы, заснаваная на тэматычных галосных. І, відавочна, што не без уплыву даробку Ё. Добраўскага ўзнікла знакамітая класіфікацыя Сяргея Карцэўскага [Карцевский 2004: 70–106], якая запаткавала якасна новы этап у сістэматызацыі славянскага дзеяслова.

Да С. Карцэўскага панавалі гістарычныя прынцыпы класіфікацыі, і А. Шахматаў побач з традыцыйнымі спражэннямі вылучаў чатыры класы і 21 “узор” («образец») дзеяслова з улікам іх гістарычных асноў [Шахматов 1952: 222–225]. С. Карцэўскі ж, згодна з новай сасюраўскай апазіцыяй сінхраніі і дыяхраніі, размеркаваў дзеясловы ў сінхранічнай перспектыве і вылучыў два вялікія, фармальна нічым не акрэсленыя масівы дзеясловаў – прадукцыйныя і непрадукцыйныя, а ў межах гэтага прынцыпу на падставе карэляцыі асноў інфінітыва (чэшская традыцыя) і цяперашняга часу (расейская традыцыя) вылучаў ужо фармальныя класы дзеясловаў, але, што характэрна і важна, назваў іх “семантычнымі”, дарма што семантыка апісвалася ў яго эпізадычна. Як пазней высветлілася, падобныя вынікі атрымаў Антуан Мейе [гл.: Комте 2006].

Менавіта зварот да сінхранічнага прынцыпу і класіфікацыя паводле прадукцыйнасці ставіцца ў заслугу С. Карцэўскаму. Насамрэч прадукцыйнасць – гэта вонкавы і даволі грубы паказнік нейкіх больш глыбокіх заканамернасцяў. Што да сінхраніі, то ад яе мусілі адмовіцца ўжо наступнікі С. Карцэўскага, калі спатрэбілася больш дэталёва апісаць непрадукцыйныя дзеясловы. На нашу думку, больш перспектыўным вынікам С. Карцэўскага было выяўленне карэляцыі паміж марфалогіяй і семантыкай, хоць апошні аспект і апісаны ў яго фрагментарна. Праўда, трэба зазначыць, задоўга да С. Карцэўскага шмат цікавых назіранняў у гэтым плане зрабіў Герасім Паўскі ў сваім даследаванні “заводаў”

(«пород») дзеяслова [Павский 2012]. На жаль, вынікі Г. Паўскага былі практычна забытыя, а вынікі С. Карцэўскага ў галіне семантыкі яго паслядоўнікі не развівалі і не паглыблялі.

Затое сама класіфікацыя С. Карцэўскага пашырылася імгненна, стаўшы ў СССР практычна ананімнай. Пік яе папулярнасці прыпадае на канец 40-х – пачатак 60-х гг. XX ст. Адметна, што амаль адразу “семантычныя класы” С. Карцэўскага ператварыліся ў “марфалагічныя класы” [гл.: Виноградов 1972; *Грамматика* 1952; *Грамматика* 1960]. А ўжо з другой паловы 60-х гг., пасля крытыкі С. Брамлей [Бромлей 1965], увага з класаў пераносіцца на спосабы дзеяння. Наступныя расейскія граматыкі апісвалі дзеясловы паводле С. Брамлей, якая не наследавала С. Карцэўскага [гл.: *Грамматика* 1970], самі класы сталі чыста рытуальным марфаналагічным апісаннем асноў. Балазе класіфікацыю С. Карцэўскага захавалі беларускія граматыкі, але хутчэй у выніку інерцыі, чым прынцыпова.

Можна заўважыць, пры вылучэнні спражэнняў бралася да ўвагі аснова цяперашняга часу, пры вылучэнні класаў – аснова інфінітыва (Ё. Добраўскі) ці суадносіны асновы інфінітыва і асновы цяперашняга часу (С. Карцэўскі), улічваліся і іншыя асновы, прыкладам, цяперашняга і прошлага часу [гл.: Сидоров 1945: 176–186]. Аднак пазней Тацяна Нікалаева [Николаева 1962], Феранц Пап [Пап 1963] і С. Брамлей [Бромлей 1965] выявілі супярэчнасці ў вылучэнні асноў. Т. Нікалаева прапанавала новую класіфікацыю: не на падставе якасці асноў (“матэрыі”), а на злічэнні іх колькасці – розныя дзеясловы ў розных формах давалі ад адной да чатырох асноў. Безумоўна, гэта быў цікавы дослед, але злічэнне правілаў і выняткаў яшчэ нічога не гаворыць пра прыроду самой з’явы. Ф. Пап адрозніваў не прадукцыйныя і непрадукцыйныя, а стандартныя і нестандартныя дзеясловы, поўную і “прыцятую” («усеченную») асновы, але праведзены ім падзел на марфемы быў досыць такі спрэчны, калі не сказаць абмыльны.

Класіфікацыю, падобную да Папавай, прапанавала С. Брамлей, паводле прынцыпу: “Фармальным паказнікам аднясення дзеясловаў да аднаго класу” сталі “канцавыя элементы дзеяслоўных асноў” [Бромлей 1965: 76]. Іронія гісторыі ў тым, што гэты прынцып, хоць і на якасна новым этапе, амаль нічым не адрозніваецца ад прынцыпу Л. Зізанія. Што істотнага пра дзеясловы могуць сказаць “канцавыя элементы” без уліку марфем і іх семантыкі? А калі мы тыпалогію пачынаем з таго, што абстрагуемца ад носьбітаў значэння, паставіўшы ў галаву вугла абсалютна другую рэч – стык марфем – пры гэтым без разбору зваліўшы ў адну кучу каранёвыя і суфіксальныя марфемы, іх адрозненні і іх паходжанне, то вярнуцца да семантыкі не зможам ні пры

якіх умовах ці мусім шукаць семантычныя класы па-за гэтай формай, што і здарылася.

Больш як дзве траціны даследавання С. Брамлей прысвячаецца крытыцы С. Карцэўскага і ягоных паслядоўнікаў. Трэба прызнаць, што здыскрэдытаваць і надоўга знейтралізаваць канцэпцыю апанента ўдалося, але альтэрнатыва вяла ў тупік. Перавагу сваёй класіфікацыі аўтарка бачыла ў “адзінстве пакладзенай у яе аснову прыметы” [Бромлей 1965: 73]. Гэты фармальна-лагічны прынцып, рэалізацыя якога часта падаецца як вяршыня і мэта навуковага даследавання, нам не першы раз даводзіцца крытыкаваць: пры класіфікацыі часцін мовы [Пацюпа 2013: 103–104, 129–131], пры размежаванні верша і прозы [Патюпо 2018: 341–342]. Дзеля несупярэчлівай і лагічна бездакорнай класіфікацыі тут прыносіцца ў ахвяру і змястоўнасць, і практычная карысць. Перафразуючы Фрэнсіса Бэкана, можна сказаць: С. Карцэўскі падначаліў думкі прыродзе рэчаў, а С. Брамлей падначаліла рэчы словам. Яна так крытыкуе С. Карцэўскага: “У аснову выдзялення класаў былі пакладзеныя не проста суадносіны асноў, але і канкрэтны від асновы” [Бромлей 1965: 72]. Вось якраз у гэтым мы і бачым ягоную перавагу, таму наш рух наперад – гэта назад да С. Карцэўскага.

Прынцып класіфікацыі, адкрыты С. Карцэўскім, быў такі істотны, а сам кірунак, ім абраны, быў настолькі слушны, што ўсе спробы адыходу ад гэтага прынцыпу, як паказала наступная практыка, сталі крокам назад ці, у лепшым выпадку, прыватнымі і ўмоўнымі спробамі класіфікацыі дзеяслова. Зразумеўшы, у чым замыкаецца той прынцып, мы зразумеем, чаму іншыя спробы, і дагэтуль, і потым, выглядалі як даніна лінгвістычнай схаластыцы, інакш кажучы, не мелі практычнай карысці. Лічыцца, як ужо гаварылася, што класіфікацыя С. Карцэўскага грунтуецца на дачыненнях асноў, але няма, бадай, класіфікацыі, дзе так ці інакш не фігуравалі б асновы, адна, дзве, а то і больш. Асновы, як і прадукцыйнасць, – гэта вонкавы бок справы, яны ўлічваліся і ў Л. Зізанія, і ў А. Шахматава, і ў С. Брамлей.

Самы праз сябе асновы яшчэ нічога не значаць. Гаворачы пра асновы, мы вылучаем у іх розныя элементы: гукавыя, этымалагічныя, марфаналагічныя, марфемныя, а то і літарныя, часцей частку, чым цэлае. Але існасць прынцыпу класіфікацыі С. Карцэўскага не зводзіцца ні да асноў, ні да іх дачыненняў, ні тым больш да іх колькасці. Фактура асноў – толькі сімптоматыка класаў. З дапамогай розных сімптомаў трэба ўмець вылучыць галоўнае, абстрагаваўшыся ад гістарычных чаргаванняў, іншых адхіленняў, калі яны ёсць. Прынцып С. Карцэўскага грунтуецца на дзеяслоўных слова- і формаўтваральных суфіксах, і таму яму няма альтэрнатывы. Заўважым, у самога С. Карцэўскага класы дзеясловаў

фігуравалі як семантычныя і словаўтваральныя з’явы. У ягоных наступнікаў семантычны аспект быў звязаны блізу да нуля, а словаўтварэнне дзеяслова – адарванае ад класіфікацыі.

1.2. Беларускі досвед класіфікацыі дзеяслова

Звяршаючы гэты больш чым сціслы гістарычны агляд, варта апісаць і беларускі досвед. Пасля Л. Зізання, М. Смятыцкага і І. Ужэвіча на новым этапе станаўлення беларускай мовы першым звярнуўся да сістэматызацыі дзеясловаў Павел Шпілеўскі. Ён падзяліў іх на дзве вялікія групы: правільныя і няправільныя, сярод правільных вылучаў пяць спражэнняў: на *-аць / -яць*; на *-ець*, на *-іць*, на *-оць* і на *-уць*; сярод няправільных – дзеясловы на *-ць*, *-ці* і *-чы* [Шпилевский 2006: 74–85]. Нібыта тыповая для XIX ст. класіфікацыя: відаць і ўплыў А. Вастокава, і расейскай акадэмічнай традыцыі, мажліва, Ё. Добраўскага, і ў той жа час праз класіфікацыю П. Шпілеўскага (як і А. Вастокава) ужо праступаюць рысы будучага праекту С. Карцэўскага, што сведчыць пра аб’ектыўнасць шуканняў тагачасных лінгвістаў. На жаль, граматыка П. Шпілеўскага праляжала ў архіве да нашага часу і не была запатрабаваная.

У XX ст. адметную спробу адысці ад парадэгмы спражэнняў зрабіў Ян Станкевіч. У рэцэнзіі на граматыку Б. Тарашкевіча ён накідаў сістэму сямі класаў дзеяслова як альтэрнатыву школьнаму бінарнаму падзелу. Унутры пэўных класаў вылучалася ад двух да сямі падкласаў, што ў суме складала 18 кшталтаў [Станкевіч 2007: 152–158]. Гэта, безумоўна, была адна з удасканаленых версіяў сістэмы Ё. Добраўскага, Я. Станкевіч абапіраўся на досвед чэшскай школы, у якой ён атрымаў адукацыю. Вядома, на той час ужо з’явілася больш перспектыўная класіфікацыя С. Карцэўскага, але ў 1930 г., калі пісалася рэцэнзія на Б. Тарашкевіча, мінула ўсяго толькі тры гады пасля публікацыі працы С. Карцэўскага, Віктар Вінаградаў ці не першы ў 1938 г. стаў уводзіць ягоную класіфікацыю ў падручнікі [Виноградов 1938]. Дык жа Станкевічава версія была важнай падзеяй у гісторыі беларускай граматыкі, але, як і П. Шпілеўскага, засталася не заўважанай ні сучаснікамі, ні біёграфамі [гл.: Бушлякоў 2002], а рэцэнзент нават асудзіў, не разабраўшыся, што гэта такое [Запрудскі 2003: 338].

У пасляваенны перыяд, калі расейская лінгвістыка ўжо асвоіла С. Карцэўскага, беларуская таксама пераняла яе практыку. Адна за адной узнікаюць сістэмы дзеяслоўных класаў у рэчышчы гэтай традыцыі. Першым апісаў беларускі дзеяслоў паводле С. Карцэўскага Цімафей Ломцеў [Ломтев 1956: 92–100]. Больш поўную сістэматыку класаў прапанаваў Аркадзь Жураўскі [Жураўскі 1957]. Ці не найбольш пра класы

беларускага дзеяслова пісаў Павел Шуба [Шуба 1961; Шуба 1968; Шуба 1987]. Менавіта Шубава версія зрэалізавалася ў акадэмічных граматыках: [Граматыка беларускай мовы 1962; Беларуская граматыка 1985]. Версію П. Шубы можна было б назваць даведзенай да дасканаласці ў межах парадыгмы С. Карцэўскага, каб не адна акалічнасць: яна адзін у адзін паўтарала расейскую граматыку [Грамматика русского языка 1960: 531–576]. Як гэта ўспрымаць, як другаснасць ці як навуковую дысцыплінаванасць – сказаць цяжка. Але на фоне класіфікатарскай сваволі, не абмежаванай жаднай логікай, наследаванне сістэмы С. Карцэўскага, даведзенай да дасканаласці расейскімі лінгвістамі, мела пазітыўны вынік. І сёння, адштурхоўваючыся ад Шубавага даробку, прасцей вывучаць беларускі дзеяслоў. У нас захавалася тое, што страцілі расейскія граматыкі.

Бадай што апошняй спробай на беларускай ніве звярнуцца да традыцыі С. Карцэўскага была класіфікацыя Аляксандра Крывіцкага [Крывіцкі 1990]. Адметнасць яе ў тым, што рабілася яна ў педагагічных мэтах і таму спрошчаная. Спецыяльныя мэты ставілі перад сабой Валянціна Русак і Фёдар Піскуноў. Для апісання марфаналогіі дзеяслова В. Русак упершыню скарыстала досвед новых расейскіх граматык, зарыентаваных на С. Брамлей [Русак 2003: 260–261]. Ф. Піскуноў зрабіў арыгінальную класіфікацыю, якая працягвала традыцыі Ф. Папа і С. Брамлей і, як ён сам абазначыў, мела вузкасפעцыяльнае значэнне: для кампутарнага апрацоўвання дзеяслова [Піскуноў 2008]. Варта адзначыць дасціпную класіфікацыю Тацяны Рамзы, якая таксама ў чыста педагагічных мэтах спалучыла бінарны падзел дзеяслова на спражэнні з падзелам паводле тэматычных галосных, вылучыўшы ўнутры спражэнняў па некалькі тыпаў [Рамза 2010]. Сістэма двух спражэнняў паслужыла вонкавай рамай для сістэмы класаў.

Тэматычныя галосныя і два спражэнні застаюцца канстантай, да якой рана ці позна вяртаюцца славянскія граматыкі. Можна, як Я. Станкевіч ці А. Ісачанка, сумнявацца ў дамэтнасці вылучэння спражэнняў, але ў беларускай літаратурнай мове розніца відавочная: 1-е – *ён піша, яны пішуць*, а 2-е – *ён носіць, яны носяць*. У дыялектах, вядома, можна знайсці розныя выпадкі: [гл.: Мацкевіч 1959], і часам розніца паміж спражэннямі згладжваецца: 1-е – *ён пішыць, яны пішуць*, і 2-е – *ён носіць, яны носяць*. Але і ў такіх выпадках за фанетычнай паверхняй трэба ўмець бачыць марфалогію. Спражэнні аніяк нельга звязаць з семантыкай, таму класіфікаваць дзеясловы трэба з улікам тэматычных галосных, і толькі потым спрабаваць зразумець значэнне спражэнняў. Хоць і тады яны не могуць быць рамаю для класаў, месца спражэнняў не ўнутры класаў, і нават не звонку, а паміж класамі. Спражэнні запраўды два, спробы ў XIX ст. павялічыць іх лік адбываліся ў выніку блытання ўласцівасцяў

класаў з уласцівасцямі спражэнняў, пакуль С. Карцэўскі не выявіў семантычныя класы як нешта адмысловае.

1.3. “Дзеці С. Карцэўскага” і намінацыя класаў

Калі класіфікацыя С. Карцэўскага – вяршыня ў парадкаванні дзеяслова, то ўзнікае пытанне, чаго ёй бракуе, каб на тым спыніцца, і чаму яна так і не здаволіла лінгвістаў? Для адказу трэба больш пільна ўгледзецца ў гісторыю яе станаўлення і заняпаду. С. Карцэўскі пакінуў не звершаную сістэму класаў, а праект для пабудовы сістэмы, першы, досыць прыблізны накід. Па-першае, у яго класіфікацыі амаль не апісанымі засталіся тыя дзеясловы, якія ён назваў непрадукцыйнымі. Па-другое, неакрэслены і спрэчны быў сам панятак прадукцыйнасці. І па-трэцяе, семантычны аспект, як ужо зазначалася, быў разгледжаны фрагментарна. Парадокс яшчэ ў тым, што выкананню першага пункту замінаў другі пункт, за які С. Карцэўскага хвалілі. Непрадукцыйныя дзеясловы нельга зразумець з пазіцыі сінхраніі. Ды яны, па-вялікім рахунку, мала цікавілі С. Карцэўскага, тут вучоны абмежаваўся прыёмам “лінгвістычнага смецніка”, маўляў, вось так і г. д. А чарнавую работу па ўпарадкаванні рэшты дзеясловаў давялося рабіць пераемнікам – “дзецям С. Карцэўскага”, і ключавой фігурай тут быў В. Вінаградаў.

Калі параўнаць сістэму класаў дзеяслова першага [Карцевский 2004: 70–106] і другога [Виноградов 1972: 345–360], то адразу відаць: В. Вінаградаў пачаў там, дзе С. Карцэўскі кончыў. Пры гэтым ствараецца ўражанне, што В. Вінаградаў дапаўняў С. Карцэўскага спехам, таму логікі ў парадку дадатковых дзеясловаў няма. Зусім іншае ўражанне пакідае сістэма класаў у граматыцы, выдадзенай пад рэдакцыяй В. Вінаградава [Грамматика 1960: 531–576], тут калі і не ўсе пазіцыі бясспрэчныя, то, прынамсі, у лагічнасці і прадуманасці ім не адмовіш. Аднак менавіта ў граматыцы праявілася тэндэнцыя да фармалізацыі класаў. Скажам, першы і другі класы, якія ў С. Карцэўскага і ў В. Вінаградава фігуравалі як асобныя, у граматыцы былі злучаныя ў адзін клас і фігуравалі ўжо як падкласы. Дарма што яны адрозніваюцца і тэматычным галосным, улічваным з часоў Ё. Добраўскага, і семантыкай. Ужо адзін толькі гэты прыклад паказвае, што ў сістэме класаў, калектыўнымі намаганням нібыта даведзенай да дасканаласці, з’явіліся такія хібы, якія вялі да поўнага ігнаравання семантыкі. Заставаўся толькі крок да сістэмы С. Брамлей. Калі семантычныя класы зрабіліся “марфалагічнымі”, то не дзіва, што неўзабаве яны мусілі пераўтварыцца ў марфаналагічныя.

Мала таго, з самага пачатку новай парадыгмы намеркаваўся разнабой у нумарацыі класаў: “...ёсць некалькі розных класіфікацыйных

Таблиця 1-а. КД паводле намінальної шкали адносна В. Вінаградава

Узори	Карцёўскі 1927	Вінаградаў 1938/1947	Ісачанка 1960	Сідараў 1945	Кузняцоў 1952	Гваздзёў 1958	Галкіна-Фед. 1957	Ломнеў 1956	Жураўскі 1957	Шуба 1952/1987	Крывіцкі 1978/1990
чытаць	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1а	П.1	П.1А	П.1
бялець	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.16	П.2	П.1Б	П.2
гадаваць	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.2	П.3	П.3	П.3
бяліць	П.4	П.4	П.5	П.4	П.5	П.4	П.5	П.3	П.5	П.4	П.4
стукнуць	П.5	П.5	П.4	П.5	П.4	П.5	П.4	П.4	П.4	П.2	П.5
казаць	Н.1	Н.1	Н.6[1]	Н.1абв	Н.1	Н.1	Н.1	Н.2а	Н.1	Н.1	Н.1
крычаць	Н.2	Н.2	Н.7[2]	Н.16	Н.14	Н.2	-	Н.26	-	Н.2	Н.26
грымець	Н.3	Н.3	Н.8[3]	Н.1в	Н.13	Н.3	-	Н.26	Н.2	Н.2	Н.2а
сохнуць	Н.4	Н.4	Н.9[4]	Н.2	Н.6	Н.4	Н.4	Н.3	Н.4	Н.3	П.5
несці	Н.5	Н.5	Н.10[5]	Н.3аб	Н.11	Н.5	-	Н.1а	Н.6	Н.4	Н.3б
пячы	Н.6	Н.6	Н.10[6]	Н.3а	Н.12	Н.6	-	Н.16	Н.7	Н.5	Н.3а
брысці	Н.7	Н.7	Н.10[5]	Н.3а	Н.11	Н.6	-	Н.1а	Н.6	Н.4	Н.3в
драць	-	Н.8	Н.[10]	Н.3а	Н.2	Н.8	Н.2	Н.1а	Н.6	Н.4	Н.3г
біць	-	Н.9	Н.[12]	Н.5,6а	Н.7	Н.11	-	Н.4	Н.5	Н.9	Н.5
мыць	-	Н.10	Н.[13]	Н.5,6а	Н.7	Н.10	-	Н.4	Н.5	Н.10	Н.5
калоць	-	Н.11	Н.[11]	Н.1а	Н.3	Н.8	Н.2	Н.1г	Н.9	Н.7	Н.4
чуть	-	Н.12	Н.[15]	Н.5	Н.8	Н.12	-	Н.4	-	Н.11а	П.3
жыць	-	Н.13	Н.[14]	Н.3б	Н.10	Н.12	-	-	Н.5	Н.11б	Н.6
даваць	-	Н.14	Н.[7]	Н.7	Н.9	Н.9	-	-	Н.3	Н.8	П.1
дзець	-	Н.15	Н.[16]	Н.2	Н.5	Н.12	-	-	Н.8	Н.11в	-
жаць	-	Н.16	Н.[8,9]	Н.4аб	Н.4	Н.7	Н.3	Н.1Б	Н.8	Н.6	Н.1
(у к а - зуют)	-	Н.17	П.1	Н.6в	-	-	-	-	-	-	-
даць	-	Р.0	Р.0	Р.	Р.	Р.	Р.0	-	-	Р.0	-

Табліца 1-б. КД паводле намінальнай шкалы адносна граматыкі 1952 г.

Узоры	Карцэўскі 1927	Вінаградаў 1938/1947	Ісачанка 1960	Сідараў 1945	Кузняцоў 1952	Гваздзёў 1958	Галкіна-Фед. 1957	Ломцеў 1956	Жураўскі 1957	Шуба 1952/1987	Крывіцкі 1978/1990
чытаць	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1а	П.1	П.1а	П.1
бялець	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.16	П.2	П.16	П.2
стукнуць	П.5	П.5	П.4	П.5	П.4	П.5	П.4	П.4	П.4	П.2	П.5
гадаваць	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.2	П.3	П.3	П.3
бяліць	П.4	П.4	П.5	П.4	П.5	П.4	П.5	П.3	П.5	П.4	П.4
казаць	Н.1	Н.1	Н.6[1]	Н.1абв	Н.1	Н.1	Н.1	Н.2а	Н.1	Н.1	Н.1
крычаць	Н.2	Н.2	Н.7[2]	Н.16	Н.14	Н.2	-	Н.26	-	Н.2	Н.26
грымець	Н.3	Н.3	Н.8[3]	Н.1в	Н.13	Н.3	-	Н.26	Н.2	Н.2	Н.2а
сохнуць	Н.4	Н.4	Н.9[4]	Н.2	Н.6	Н.4	Н.4	Н.3	Н.4	Н.3	П.5
несці	Н.5	Н.5	Н.10[5]	Н.3аб	Н.11	Н.5	-	Н.1а	Н.6	Н.4	Н.3б
брысці	Н.7	Н.7	Н.10[5]	Н.3а	Н.11	Н.6	-	Н.1а	Н.6	Н.4	Н.3в
церці	-	Н.8	Н.[10]	Н.3а	Н.2	Н.8	Н.2	Н.1а	Н.6	Н.4	Н.3г
пячы	Н.6	Н.6	Н.10[6]	Н.3а	Н.12	Н.6	-	Н.16	Н.7	Н.5	Н.3а
жаць	-	Н.16	Н.[8,9]	Н.4аб	Н.4	Н.7	Н.3	Н.1в	Н.8	Н.6	Н.1
палоць	-	Н.11	Н.[11]	Н.1а	Н.3	Н.8	Н.2	Н.1г	Н.9	Н.7	Н.4
даваць	-	Н.14	Н.[7]	Н.7	Н.9	Н.9	-	-	Н.3	Н.8	П.1
біць	-	Н.9	Н.[12]	Н.5,6а	Н.7	Н.11	-	Н.4	Н.5	Н.9	Н.5
мыць	-	Н.10	Н.[13]	Н.5,6а	Н.7	Н.10	-	Н.4	Н.5	Н.10	Н.5
чуць	-	Н.12	Н.[15]	Н.5	Н.8	Н.12	-	Н.4	-	Н.11а	П.3
жыць	-	Н.13	Н.[14]	Н.3б	Н.10	Н.12	-	-	Н.5	Н.11б	Н.6
дзець	-	Н.15	Н. [16]	Н.2	Н.5	Н.12	-	-	Н.8	Н.11в	-
(указуют)	-	Н.17	П.1	Н.6в	-	-	-	-	-	-	-
даць	-	Р.0	Р.0	Р.	Р.	Р.	Р.0	-	-	Р.0	-

схем, і ні адна з іх не можа лічыцца агульнапрынятай. Дзіўна, што падручнік ВНУ <...>, выдадзены ў 1952 г., падае іншую класіфікацыю, чым Акадэмічная граматыка I, выдадзеная ў тым жа годзе пад той жа рэдакцыяй” [Исаченко 1960: 41]. Калі лінгвісты такім спосабам імкнуліся праявіць аўтарскі пачатак, то гэта было недарэчы. “Стваралецца ўражанне суб’ектывізму і самавольства ў фармаванні класаў, бо логіка тых ці іншых аб’яднанняў часта няясная” [Бромлей 1965: 71]. А тым часам сам С. Карцэўскі зазначаў: “Парадак, у якім мы падалі ўсе пяць класаў, не ёсць абсалютна адвольным” [Карцевский 2004: 88]. Аднак і ён не абгрунтаваў абраныя пазіцыі. З выказвання С. Карцэўскага вынікае, што дзеясловы нумаруюцца не толькі паводле намінальнай шкалы, але і паводле інтэрвальной, праўда, апошняя ў нечым адносна. Паспрабуем ніжэй разгледзець, наколькі супадаюць намінацыя класаў і іх парадак.

Узгадніць сістэмы класіфікацыі, нават у межах наследаванняў С. Карцэўскага, няпроста, у адных выпадках класы нумаруюцца рымскімі лічбамі, у другіх – арабскімі, у трэціх – літарамі, у чацвертых – зусім не нумаруюцца. Зрэшты, калі б праблема замыкалася толькі ў гэтым, то намінацыя проста супадала б з парадкам, а ўсе разыходжанні былі б аднаго плану. Аднак прапануюцца розныя сістэмы падпарадкавання, што ў аднаго было класам, у іншага можа стаць падкласам ці групай. Найбольшую складанасць стварае нятоеснасць асацыяцыяў. І яшчэ паўбяды, калі розныя класы рознай прадукцыйнасці злучаюцца ў адзін клас, горш, калі адзін клас разрываецца паміж некалькімі. І ўсё ж мы пастараліся, наколькі гэта мажліва, уніфікаваць розныя сістэмы і прымеркаваць паміж сабою ў выглядзе табліц (1-а; 1-б; 1-в; 2-а; 2-б; 2-в). Рымскія і літарныя абазначэнні былі пераведзеныя ў арабскія, пры нястачы нумарацыі класы былі пранумараваныя ў парадку іх апісання, падкласы пазначаліся літарамі. Калі нумарацыя для прадукцыйных і непрадукцыйных дзеясловаў была скразная, яна захоўвалася.

Ніжэй у табліцах параўноўваюцца класіфікацыі, аказаныя ў наступных выданнях [Карцевский 2004; Виноградов 1972; Исаченко 1960; Сидоров 1945; Кузнецов 1952; Гвоздев 1958; Галкина-Федорук 1957; Ломтев 1956; Жураўскі 1957; *Беларуская граматыка* 1985; Шуба 1987; Кривицкий 1990]. Да параўнання ўзятыя тыя сістэмы класаў, якія так ці інакш наследавалі С. Карцэўскага. Супадзенні даюцца ў табліцах на белым тле, несупадзенні – на шэрым, а нястача таксонаў запаўняецца чорным тлом. Можна заўважыць, ува ўсіх класіфікацыях спачатку ідуць прадукцыйныя дзеясловы, потым – непрадукцыйныя з тэматычным галосным і, у самым канцы, – непрадукцыйныя без тэматычнага галоснага. Кожны з такіх комплексаў мы аддзялілі ў табліцах тоўстай паласой.

Пры параўнанні істотна, што бярэцца за норму, бо ўсё астатняе будзе аўтаматычна разглядацца як адхіленне ад нормы. Для гэтага мы абралі дзве самыя ўплывовыя версіі: В. Вінаградава, якая паўтарала і дапаўняла С. Карцэўскага, і расейскай акадэмічнай граматыкі, якую паўтарыў П. Шуба. З увагі на тое, што мы сістэматызуем менавіта беларускі дзеяслоў, версія ў табліцы пазначаецца як Шубава, хоць ён і не быў яе аўтарам. Паводле намінальнай шкалы важна, які нумар замацаваны за тым ці іншым класам дзеяслова (КД), што дазваляе абняць увесь масіў дзеясловаў (табл. 1-а і 1-б). Паводле інтэрвальнай шкалы неістотна, які нумар замацоўваецца за класам / падкласам, істотная толькі паслядоўнасць у апісанні. Прыкладам, калі два класы перастаўленыя месцамі, то гэта два несупадзенні. Супадзенні паводле інтэрвальнай шкалы (табл. 2-а і 2-б) назіраюцца ў прадукцыйных класах дзеяслова (ПКД) і тых непрадукцыйных класах (НКД), якія паспеў апісаць С. Карцэўскі (табл. 2-в), рэшту няма сэнсу параўноўваць, калі паводле інтэрвальнай шкалы колькасць супадкаў раўняецца нулю.

Як можна бачыць з табл. 1-а і 1-б, нумары класаў В. Вінаградаў наследваў у С. Карцэўскага, а астатнія больш ці менш паслядоўна іх пераймалі. Пры нумараванні ПКД не адхіляліся ад гэтай традыцыі Уладзімір Сідараў і Аляксандар Гваздзёў. Уплыў В. Вінаградава захоўваўся і значна пазней, А. Крывіцкі, які сістэматызаваў дзеясловы незалежна ад граматычнай нормы, яшчэ ў 1978 г. скарыстаў той жа парадак. Аднак у Пятра Кузняцова, Еўдакіі Галкінай-Федарук, А. Жураўскага і А. Ісачанкі два апошнія класы памяншаліся месцамі. Расейская ж акадэмічная граматыка 1952 г., а за ёй і П. Шуба, радыкальна перагледзелі нумарацыю (табл. 1-а і 1-б) і парадак (табл. 2-а і 2-б) ПКД, апынуўшыся ў аўтарытэтай на адзіноце. Ц. Ломцеў паводле намінальнай шкалы выпадае з агульнага шэрагу, але паводле інтэрвальнай шкалы (табл. 2-а і 2-б) выяўляецца, што ён наследуе парадак В. Вінаградава, хоць першыя два класы і нумаруе згодна з акадэмічнай традыцыяй.

У нумарацыі ПКД намяркоўваюцца дзве лініі: старая, якая ідзе яшчэ ад С. Карцэўскага праз В. Вінаградава, і новая – ад граматыкі 1952 г., у беларускай версіі – ад П. Шубы. Першая дае канвенцыйнае адхіленне (А. Ісачанка і інш.) і індывідуальнае адхіленне (Ц. Ломцеў). Тут нават можна выявіць пэўную логіку, але наяўнасць некалькіх нумарацыяў збівае з тропу і не можа апраўдвацца ніякімі творчымі меркаваннямі.

Пры нумарацыі ж НКД тоеснасць прасочваецца толькі сярод першых чатырох класаў, якія маюць тэматычны галосны, і яшчэ двух, якія маюць характэрныя канчаткі на *-ці* і *-чы*. Прычым калі паводле намінальнай шкалы нумарацыя супадае не часта (гл.: табл. 1-а і 1-б), то паводле інтэрвальнай шкалы супадкаў назіраецца нават больш, чым сярод ПКД

Табліца 2-а. ПКД паводле інтэрвальной шкалы адносна В. Вінаградава

Узоры	Карцэўскі 1927	Вінаградаў 1938/1947	Ісачанка 1960	Сідараў 1945	Кузняцоў 1952	Гваздзёў 1958	Галкіна-Фед. 1957	Ломцеў 1956	Жураўскі 1957	Шуба 1952/1987	Крывіцкі 1978/1990
чытаць	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1
бялець	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2
гадаваць	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.4	П.3
бяліць	П.4	П.4	П.5	П.4	П.5	П.4	П.5	П.4	П.5	П.5	П.4
стукнуць	П.5	П.5	П.4	П.5	П.4	П.5	П.4	П.5	П.4	П.3	П.5

Табліца 2-б. ПКД паводле інтэрвальной шкалы адносна граматыкі 1952 г.

Узоры	Карцэўскі 1927	Вінаградаў 1938/1947	Ісачанка 1960	Сідараў 1945	Кузняцоў 1952	Гваздзёў 1958	Галкіна- Фед. 1957	Ломцеў 1956	Жураўскі 1957	Шуба 1952/1987	Крывіцкі 1978/1990
чытаць	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1	П.1
бялець	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2	П.2
стукнуць	П.5	П.5	П.4	П.5	П.4	П.5	П.4	П.5	П.4	П.3	П.5
гадаваць	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.3	П.4	П.3
бяліць	П.4	П.4	П.5	П.4	П.5	П.4	П.5	П.4	П.5	П.5	П.4

Табліца 2-в. НКД паводле інтэрвальной шкалы адносна С. Карцэўскага

Узоры	Карцэўскі 1927	Вінаградаў 1938/1947	Ісачанка 1960	Сідараў 1945	Кузняцоў 1952	Гваздзёў 1958	Галкіна- Фед. 1957	Ломцеў 1956	Жураўскі 1957	Шуба 1952/1987	Крывіцкі 1978/1990
казаць	Н.1	Н.1	Н.1	Н.1;2;3	Н.1	Н.1	Н.1	Н.5	Н.1	Н.1	Н.1
крычаць	Н.2	Н.2	Н.2	Н.2	Н.14	Н.2	-	Н.6	-	Н.2	Н.3
грымець	Н.3	Н.3	Н.3	Н.3	Н.13	Н.3	-	Н.7	Н.2	Н.3	Н.2
сохнуць	Н.4	Н.4	Н.4	Н.4	Н.6	Н.4	Н.4	Н.8	Н.4	Н.4	Н.5
несці	Н.5	Н.5	Н.5	Н.5	Н.11	Н.5	-	Н.1	Н.6	Н.5	Н.5
пячы	Н.6	Н.6	Н.6	Н.6	Н.12	Н.6	-	Н.2	Н.7	Н.6	Н.4

(гл.: табл. 2-в). Цікава, што парадак першых шасці НКД супадае і паводле лініі С. Карцэўскага, і паводле акадэмічнай. Адхіленні ад інтэрвальнай шкалы бачым у тых мовазнаўцаў, якія ці адвольна апісвалі класы (П. Кузняцоў, Ц. Ломцеў), ці давалі няпоўную парадыгму (А. Жураўскі, Е. Галкіна-Федарук), ці спрабавалі скараціць колькасць КД (А. Крывіцкі), ці сістэматызавалі паводле сваіх адмысловых крытэраў (У. Сідараў). У. Сідараў хоць і не адхіляецца ад агульнапрынятага парадку (калі не лічыць сумяшчэння ў першым класе розных КД), але сама прыналежнасць яго да парадыгмы С. Карцэўскага – пад пытаннем.

Цяпер, нарэшце, падлічым, колькі ёсць супадкаў у нумарацыі паводле розных шкалаў. Дзеля зручнасці падзелім дзеясловы на тры ўмоўныя катэгорыі, якія, так ці інакш, і надалей будуць мець значэнне: 1) прадукцыйныя, 2) непрадукцыйныя з тэматычным галосным і 3) непрадукцыйныя без тэматычнага галоснага. Паводле намінальнай шкалы з 50 ПКД адносна В. Вінаградава супадае 36 нумароў (72 %), а адносна П. Шубы – 25 нумароў (50 %). З 40 НКД з тэматычным галосным паводле намінальнай шкалы адносна В. Вінаградава супадае 19 нумароў (48 %), адносна П. Шубы – 17 нумароў (43 %). Сярод НКД без тэматычных галосных адносна В. Вінаградава супадае 11 нумароў (9 %), а адносна П. Шубы – усяго толькі 3 нумары (2 %).

Паводле інтэрвальнай шкалы з 50 ПКД адносна В. Вінаградава назіраецца 40 супадкаў (80 %), адносна П. Шубы – 24 супадкі (48 %). З 40 НКД з тэматычным галосным паводле інтэрвальнай шкалы ёсць 19 супадкаў (48 %), а з 20 НКД (на *-ці* і на *-чы*) без тэматычнага галоснага супадае 10 (50 %). Астатнія НКД паводле інтэрвальнай шкалы зусім не супадаюць. Трэба адзначыць, што некаторыя НКД у А. Крывіцкага далучаныя да ПКД.

Нягледзячы на ўвесь разнабой, у класіфікацыі дзеясловаў усё ж прасочваюцца пэўныя заканамернасці. І нават вылучаюцца канстанты. Найперш трэба адзначыць стабільнасць 1-га прадукцыйнага класу на *-аць*, ён аднолькава нумаруецца ўва ўсіх разгледжаных сістэмах, як паводле намінальнай, так і інтэрвальнай шкалы. І гэта заканамерна, ужо хаця б таму, што дзеясловы на *-аць* – самыя прадукцыйныя. Амаль ува ўсіх, з выняткам Ц. Ломцева, паводле намінальнай шкалы, захоўваецца і найменне 3-га прадукцыйнага класу на *-аваць* – хутчэй выпадкова, чым заканамерна. А паводле інтэрвальнай шкалы другое месца (пасля *-аць*) займаюць прадукцыйныя дзеясловы на *-ець*, дзеясловы на *-аваць* трацяць трэцяе месца ў акадэмічнай класіфікацыі. Непрадукцыйныя дзеясловы збольшага паўтараюць той самы кругабег: на *-аць* 1-га скланення, на *-аць* 2-га скланення, потым на *-ець*, і замыкаецца гэты шэраг дзеясловамі на *-нуць* з беглым *-ну-*. НКД без тэматычнага галоснага

зазвычай апісваюцца ў паслядоўнасці: перш – на *-ці*, а потым – на *-чы*. У традыцыі нумаравання ёсць пэўная логіка: чым вышэйшая прадукцыйнасць, тым меншы нумар. Але гэты крытэр вытрымваецца не заўсёды, ды і ён занадта павярхоўны, каб на ім грунтавацца.

Сістэме С. Карцэўскага, апроча ўсяго іншага, С. Брамлей прыпісвае яшчэ адну загану: “Улік усіх формаў словазмянення ні ў адной з класіфікацыяў не ажыццяўляецца, і зразумела чаму: гэта зрабіла б і без таго даволі грувасткія класіфікацыі зусім неабсяжнымі” [Брамлей 1965: 71]. Інакш кажучы, паводле С. Брамлей, брак сістэмнасці нібыта выклікаецца незканомнасцю класіфікацыі. Ці так гэта і ці можна дабіцца эканоміі ў класіфікацыі? А калі можна, то якім спосабам? 3 кагнітыўнага гледзішча эканомія – важная характарыстыка ўсякай тэорыі, незканомныя сістэмы горш засвойваюцца. Таму паспрабуем вымераць набыты досвед у лічбах і параўнаем, колькі агрэгатыяў узнікала пры сістэматызацыі дзеяслова ў самых розных аўтараў, асабліва ў такіх знакавых, як А. Вастокаў, А. Шахматаў, Я. Станкевіч, В. Вінаградаў, А. Ісачанка, С. Брамлей і інш.

А. Вастокаў (1831): правільныя і няправільныя дзеясловы, сярод правільных – 2 спражэнні, 10 кшталтаў («различий»), разам з ухіламі («уклонениями») – 24, усяго – **25** [Востоков 1831, 112–117].

Г. Паўскі (1842): 2 раздзелы («разряда»), у 1-м раздзеле – 7 заводаў («пород») першавобразных дзеясловаў, у 2-м – 8 заводаў вытворных дзеясловаў, якія могуць дзяліцца на больш дробныя, усяго – **21** [Павский 2012: 47–50].

А. Шахматаў (1913): 4 класы (у 1-ым класе раздзелы («разряды») А, Б, В) і **21** узор («образец») [Шахматов 1952: 222–225].

Я. Станкевіч (1930): 7 класаў, 18 з падкласамі, і “самагуковыя” дзеясловы, усяго – **19** [Станкевіч 2007: 55–58].

У. Сідараў (1945): 5 прадукцыйных класаў і 7 непрадукцыйных, з улікам груп і ізаляваных дзеясловаў – **20** (з улікам падгруп – 30) [Сидоров 1945, 176–187].

В. Вінаградаў (1947): 5 прадукцыйных класаў і 17 непрадукцыйных, 3 ізаляваныя групы дзеясловаў, усяго – **25** (з падгрупамі – 33) [Виноградов 1972: 352–355, 356–359].

А. Ісачанка (1960): 5 прадукцыйных класаў і 5 непрадукцыйных, 7 груп непрадукцыйных і 5 груп ізаляваных дзеясловаў – усяго **22** (з малымі тыпамі, групамі, падгрупамі, адхіленнямі, няправільнымі і ізаляванымі дзеясловамі – 44) [Исаченко 1960: 40–126].

П. Кузняцоў (1952): 5 прадукцыйных класаў і 14 непрадукцыйных, адна група “па-за спражэннямі” і адна “па-за класамі”, усяго – **21** [Кузнецов 1952: 270–283].

П. Шуба (1962): 4 прадукцыйныя класы і 11 непрадукцыйных, усяго, з улікам падкласаў і 4-х груп ізаляваных дзеясловаў, – 22 [Шуба 1987: 203–209].

С. Брамлей (1965): 7 суперкласаў, 24 класы (і 37 падкласаў) [Брамлей 1965: 76–83].

Які б метад сістэматызацыі мы ні абралі, заўсёды (без дробных таксонаў) выходзіць аптымальны лік класаў дзеяслова – ад 20 да 25. І ў С. Брамлей выйшла не самая эканомная класіфікацыя, а калі зважаць на падкласы, то адна з самых неэканомных. І не дзіва, бо натуральныя класы, разарваныя вонкавым фармальным падзелам, заяўляюць пра сябе па некалькі разоў у штучных агрэгацыях. Лікі класаў, атрыманыя эмпірычна, цікава было б параўнаць тут з досведам аксіяматычнага апісання: “Тэарэтычна магчымы 64 семантычныя класы дзеясловаў” [Мартынаў, Шуба, Ярмаш 1967: 6]. А ў беларускай мове, пішуць аўтары, рэалізаваліся толькі 8 класаў гэтай мадэлі [Мартынаў, Шуба, Ярмаш 1967: 6]. І з эмпірычнага і аксіяматычнага досведу вынікае: калі мы хочам мець поўную карціну парадыгмы дзеяслова, то патрэбная не “эканомная”, а аптымальная сістэма класаў. А эканомія чыста дзеля эканоміі толькі ўскладняе і без таго няпростую рэчаіснасць.

1.4. Класы дзеяслова і семантычнае вымярэнне

Даследаванняў аб семантыцы дзеяслова значна больш, чым аб класах, і колькасць іх штогод расце. Некаторыя з іх нічым паміж сабой не звязаныя, некаторыя, наадварот, занадта стэрэатыпныя. Праблема тэорыяў семантыкі – у адрыве ад формы, ад пэўнай мовы, у прэтэнзіі на ўніверсалізм. Дзеясловам могуць прыпісвацца экстралінгвістычныя катэгорыі, уся ўніверсальнасць якіх часта зводзіцца да таго, што яны ўваходзяць у філасофскі, лагічны ці лінгвістычны наратыў. Але ўсякая спроба вынайсці катэгарыяльны апарат граматыкі па-за граматыкай няўхільна вядзе да эсэнцыялізму і благой бясконцасці ўсё новых і новых тэорыяў. Разгледзім некалькі апісанняў семантыкі дзеяслова, узятых амаль наўздагад.

Гэтак “прынцып дыстрыбуцыйнага аналізу словаўтваральных фармантаў” дзеяслова прапануе цытаваная тут кніга Віктара Мартынава, Паўла Шубы і Мікалая Ярмаша [Мартынаў, Шуба, Ярмаш 1967]. У кнізе апырэры ў якасці канстантнай семантычнай структуры пастулюецца “ядзерная канструкцыя SAO, дзе S – суб’ект дзеяння, A – дзеянне, O – аб’ект дзеяння” [Мартынаў, Шуба, Ярмаш 1967: 5]. А ў якасці пераменных даюцца характарыстыкі SAO: “наяўнасць або адсутнасць самога кампанента, наяўнасць або адсутнасць змен у ім” [Мартынаў,

Шуба, Ярмаш 1967: 5]. Аўтары сцвярджаюць: “прыпісваючы кампанентам SAO па дзве характарыстыкі, мы атрымліваем 64 магчымыя камбінацыі гэтых кампанентаў” [Мартынаў, Шуба, Ярмаш 1967: 6]. У цэлым мадэль прыгожая і нібыта лагічная. Але, па-першае, дзе гарантыя, што натуральная мова будзе такой лагічнай, што захоча адпавядаць гэтай мадэлі? Па-другое, дзе гарантыя, што мадэль не выпускае з-пад увагі нешта куды больш істотнае для натуральнай мовы? І, нарэшце, па-трэцяе, дзе гарантыя, што накладанне гэтай аксіяматычнай мадэлі на натуральную мову не прывядзе да такой класіфікацыі дзеясловаў, якая пераразмяркуе рэальныя класы па іншых катэгорыях? Апошняя, дарэчы, і здарылася.

Яшчэ больш пытанняў выклікае тое “абагульненне” класаў дзеяслова, якое прапанавалі аўтары [Мартынаў, Шуба, Ярмаш 1967: 9]. На якіх падставах можна злучыць два розныя дзеясловы на *-аць* (*нісаць* і *галадаць*) з яшчэ больш адрозным ад іх на *-аваць* (*дэталізаваць*) у адзін клас? Або дзеясловы на *-іць* (*цягнуць*) – з двума зусім рознымі дзеясловамі на *-нуць* (*кіснуць* і *свіснуць*)? І адначасна адарваць ад дзеясловаў на *-аць* дзеясловы на *-ваць* (*нараскручваць*), якія адносяцца да аднаго класу? Калі можна такое, тады можна ўсё, тады ніякіх класаў не існуе. Між іншым, калі ўжо злучаць, то шмат супольнага ёсць паміж дзеясловамі на *-іць* і дзеясловамі на *-аваць*. Але, здаецца, аўтараў больш цікавіла фанетычнае падабенства суфіксаў, чым іх семантыка. Дзіўна, што гэтая мадэль зусім не лічыцца з той сістэмай “марфалагічных” класаў, якую апісваў адзін з аўтараў кнігі [Шуба 1968].

Георгій Сільніцкі прапанаваў аналітычны падыход (“ад часткі да цэлага”) да даследавання семантыкі дзеяслова, заснаваны на вылучэнні “працэсуальнага рэфэрэнта”, які дзеліцца на “фазавыя” кампаненты, дзе належыць адрозніваць “рэlevantныя семантычныя адзнакі ад нерэlevantных” [Сильницкий 1986: 3–4]. Прапанаваная “семантычная мадэль мае двухроўневую іерархічную структуру”, першы ровень – дэнататыўны, другі – сігніфікатыўны, апошні ў дачыненні да першага выступае “ў ролі пэўнага кшталту «метазначэння», а апісаная мадэль уяўляецца аўтарам як трохроўневая сістэма, калі ўлічваць і “выточны ровень аб’ектыўных рэфэрэнтаў” [Сильницкий 1986: 4]. “З гэтага гледзішча ўсякае дзеяслоўнае значэнне змяшчае або адзін стан (простае дзеяслоўнае значэнне), або некалькі станаў, злучаных паміж сабой хронаструктурнымі (тэмпаральнымі) дачыненнямі (складанае дзеяслоўнае значэнне)” [Сильницкий 1986: 6–7]. Станы дзеляцца на статычныя і дынамічныя, а далей дынамічны стан дзеліцца яшчэ на тры станы “градуальныя”, якія адрозніваюцца паслядоўным узмацненнем ці паслабленнем, на “ітэратыўныя”, якія “імплікуюць серыю паўтараў”, і “флуктуатыўныя”, якія “характарызуюцца найменшай семантычнай аднароднасцю” [Сильницкий 1986:

7–9]. Апошні стан, між іншым, – прыклад чарговага “лінгвістычнага сметніка”, куды спісваецца ўсё тое, што “не можа быць эксплікавана хоць неяк адназначна” [Сильницький 1986: 8].

Аўтар семантычнай тэорыі ўрэшце падагульняе: “Статычныя станы характарызуюцца найбольшай адпаведнасцю дэнататыўнага значэння сігніфікатыўнаму, флуктуатыўныя – яго найбольшай адпаведнасцю працэсуальнаму рэфэрэнту”, “варыяцыйныя станы (градуальныя і ітэратыўныя)” – прамежкавыя [Сильницький 1986: 8]. На аснове прапанаванай вышэй камбінаторыкі вылучаюцца “кантынуальныя” і “стацыянарныя” станы, “паводле набору актантаў і паводле тыпу лучнасці паміж станами” складаныя дзеяслоўныя значэнні дзеляцца на “каўзатывы” і “працэсівы” [Сильницький 1986: 10]. Несправядліва казаць, што гэтая мадэль не апісвае дзеяслоў, але наколькі яна ўніверсальная – асобнае пытанне. Абедзве аказаныя тут семантычныя мадэлі больш нагадваюць інструкцыі па ўкладанні граматыкі штучнай мовы, чым інструмент для вывучэння семантыкі дзеясловаў натуральнай мовы.

Тым часам на чарзе новая альтэрнатыўная тэорыя семантыкі. Алена Гарбова ў семантыцы дзеяслова вылучае такі ракурс, які атрымвае ў яе назву “характар дзеяслоўнага дзеяння” [Горбова 1999]. “Выточным пунктам паслужыла класіфікацыя дзеясловаў, распрацаваная З. Вендлерам на матэрыяле ангельскай мовы” [Горбова 1999: 2]. “Мяркуецца, што класіфікацыя характараў дзеяння, у адрозненне ад груповак спосабаў дзеяння, павінна мець універсальны характар” [Горбова 1999: 1]. Пры гэтым аўтарка тут жа прызнаецца, “што на матэрыяле расейскіх і гішпанскіх дзеясловаў вендлераўская класіфікацыя «не працуе» без даволі істотнай яе трансфармацыі” [Горбова 1999: 2]. Тым самым ставіцца пад сумнеў яе ўніверсальнасць. Пад характарам дзеяслоўнага дзеяння разумеюцца “аспектуальна-семантычныя класы дзеяслова” [Горбова 1999: 1]. Для вылучэння іх ужываюцца наступныя працэдуры: 1) “праверка дзеяслова на мажлівасць яго ўжывання ў прагрэсіве”, а таксама – 2) “на спалучальнасць дзеяслова з інклюзіўнымі акалічнасцямі часу” і, урэшце, 3) “стаўлянне дзеясловаў розных характараў дзеяння ў форму аорыста” [Горбова 1999: 2]. У межах тэорыі вылучаюцца класы: “агентыў”, “статыў”, “маментатыў”, “тэрмінатыў” і “інгрэсіў” [Горбова 1999: 3]. Не сказаць, што падобных катэгорыяў няма ў дзеяслове, але незразумела, як іх сістэма суадносіцца з падобнай да яе сістэмай Г. Сільніцкага і менш падобнай да абедзвюх сістэмай В. Мартынава, П. Шубы і М. Ярмаша.

Мы апісалі тры тэорыі семантыкі дзеяслова, якія практыкуюць розныя працэдуры аналізу і розныя сістэмы катэгорыяў. Пры гэтым усе прэтэндуюць на ўніверсальнасць. Можна заўважыць, семантычныя

класы, у адрозненне ад фармальных класаў, амаль не маюць пунктаў перасячэння, калі не лічыць некаторых супольных тэрмінаў, такіх як “статыў”. І калі ўсе тры тэорыі слушныя, то для іх мусіць існаваць адзіная метатэорыя, калі ж не, то трэба шукаць слушную ці пусціцца ў чыстую эмпірыку. І тут варта заўважыць, што *характар дзеяслоўнага дзеяння* – гэта, фактычна, адгалінаванне *сістэмы спосабаў дзеяння*, якой толькі што было адмоўлена ў універсальнасці і якая, аднак, за апошнія дзесяцігоддзі стала перспектыўнай галіной семантычных даследаванняў, успомнім яе перадгісторыю.

У 1908 г. шведскі славіст Сігурд Агрэль, характарызуючы польскі дзеяслоў, упершыню ўвёў панятак *aktionsart* – *спосаб дзеяння* [Агрэль 1962], які па-расейску часам перадаюць як *совершаемость* [Исаченко 1960: 209]. Беларуская мова дазваляе ўжыць больш эканомны тэрмін – **чын** (параўнайма: *чыніць, чыннасць, якім чынам = якім спосабам*). Прапанаваны тэрмін гарманічна ўпісваецца ў шэраг іншых тэрмінаў для характарыстыкі дзеяслова – *стан, лад*. Не будзем высвятляць статусу гэтага панятку ў граматыцы, зазначым толькі, чын (ці спосаб дзеяння) адносіцца да сферы аспекталогіі. Як доўгі час класы блыталі з спражэннямі, так чыны блыталі з трываннямі. Яшчэ да з’яўлення тэрміна *aktionsart* чыны («подвиды») звярталі на сябе ўвагу лінгвістаў [Ульяновъ 1895; Фортунатовъ 1899; Шахматов 1941: 472–476; Маслов 1948; Маслов 1958], актыўна ж спосабы дзеяння сталі распрацоўвацца з 1960-х гг. [Исаченко 1960: 209–344; Маслов 1962; Холодович 1963: 3–11; Бондарко, Буланин 1967: 14–29]. За апошнія дзесяцігоддзі ўзнікла нямала даследаванняў на тэму аспекту і дыятэзы [Авилова 1976; Шелякин 1983; Маслов 1984; *Теория функциональной грамматики* 1987; Шелякин 2001; Падучева 2004; Князев 2007: 258–581; Palosi 2013; Горбова 2017].

Спосабы дзеяння – з’ява дзеяслоўнай семантыкі. Іх вывучэнне не зводзіцца да той ці іншай тэорыі, гэта сфера эмпірыкі дзеяслова. Аднак усё, што трапляе ў поле зроку распрацовак спосабаў дзеяння, адносіцца ў асноўным да прыставак. Суфіксацыя застаецца па-за ўвагай функцыянальнай граматыкі, якая займаецца чынамі дзеяслова. Вынятак складаюць толькі некалькі класаў: мультыплікатыўныя (на *-аць*), ітэратыўныя (на *-ваць*) і маментатыўныя (на *-нуць*). Усе яны адносяцца да самых прадукцыйных класаў, а з усяго шэрагу класаў толькі іх можна аднесці не да слова-, а да формаўтварэння. Праўда, і суфіксы, і прыстаўкі для функцыянальнай граматыкі не ёсць пунктам адліку, семантычныя агрэгаты могуць азначацца самымі рознымі марфемамі і нават зусім без марфем. І ўсё ж, сканцэнтраванасць на прыстаўках не можа не кідацца ў вочы. Не можа не кідацца ў вочы і перасячэнне класаў з чынамі.

На дадзены момант у мовазнаўстве склалася парадаксальная сітуацыя: з аднаго боку – класы дзеяслова, з другога боку – чыны дзеяслова. Класы з кожным разам усё больш фармалізуюцца, чыны вывучаюцца ў адрыве ад формы. Класы маюць у аснове суфіксы, чыны разгортваюцца вакол прыставак і некалькіх суфіксаў, істотных і для класаў. Класы апісвае традыцыйная граматыка, а чыны даследуе функцыянальная. У класах выкарыстоўваецца лічбавая намінацыя, у чынах – слоўная. Класы імкнуцца да эканоміі, хоць і беспаспяхова, а колькасць чынаў штораз расце, і гэта зусім не бянтэжыць мовазнаўцаў, а ў нечым нават цешыць. Класы трываюць у межах славістыкі, чыны прэтэндуюць стаць універсальнымі. Дык ці не ёсць гэта два бакі аднаго медаля, і таму кожны з іх няпоўны? Якраз непаўната, аднабаковасць падыходаў і завяла класіфікацыю дзеясловаў у фармалістычны тупік, а чыны, наадварот, кінула ў блугую бясконцасць эмпірычных апісанняў ды памнажэння тэарэтычных эсэнцыяў.

У звязку з усім гэтым парадоксам хацелася б прытачыць дзве прынцыпова важныя заўвагі, узніклыя пры вытоках даных наратываў. С. Карцэўскі, назваўшы класы дзеясловаў “семантычнымі”, зрабіў прызнанне: “Мы мусілі адмовіцца ад нашага намеру сістэматычна вывучаць дзеяслоўныя прыстаўкі з пункту гледжання іх семантычнага значэння” [Карцевский 2004: 67]. А. Ісачанка ж, характарызуючы раннія работы Юрыя Маслава, якія закладалі падмурак функцыянальнай граматыкі, заўважыў: “Найбольш спрэчная ў гэтым азначэнні адмова аўтара ад вонкавых (фармальных) паказнікаў «спосабу дзеяння»” [Исаченко 1960: 216]. Такім парадкам, С. Карцэўскі разумеў, што класы дзеяслова і суфіксацыя – гэта толькі першая прыступка ў даследаванні семантыкі, наступным крокам мусяць стаць прыстаўкі, а пачынаць з прыставак, не вывучыўшы суфіксаў, – гэта значыць будаваць дом з даху. А. Ісачанка, сваім парадкам, усведамляў небяспеку разыходжання граматычнай семантыкі з фармальнымі сродкамі яе выражэння, што прывядзе да экстрапаляцыі на граматыку прадметных значэнняў ці нашых суб’ектыўных уяўленняў.

Абедзве гэтыя заўвагі мы пастараемся тут улічыць, чым і мае адрознівацца наш падыход ад тых, якія мы крытычна прааналізавалі, але без якіх не было б і гэтага даследавання. Граматыка ў кожнай мове адна [Пацюпа 2013: 100–102], а “традыцыйная” ці “функцыянальная”, “тэарэтычная” ці “практычная”, урэшце, “акадэмічная” ці “школьная” – неістотна, гэта толькі спосабы яе выканання.

2.1. Сістэма класаў і катэгарыяльны апарат

Першым крокам на шляху трансфармацыі сістэмы С. Карцэўскага павінен стаць адыход ад лічбавай і пераход да слоўнай намінацыі, якая б характарызувала ўласцівасці класаў дзеясловаў. На справе гэта не так проста зрабіць, бо знайсці патрэбны тэрмін, здольны абняць усе ўласцівасці аб'екта, асабліва, калі той супярэчлівы, можна толькі пасля ўсебаковага вывучэння. Дый некаторыя патэнцыйныя тэрміны “захопленыя” функцыянальнай граматыкай. На сённяшнім этапе нам бачыцца перспектыўным сустрэчны рух традыцыйнай і функцыянальнай граматык, набліжэнне класаў дзеяслова да сістэмы спосабаў дзеяння. Урэшце, прынцып функцыянальнай граматыкі “ад зместу да формы” не павінен быць голай дэкларацыяй, да формы трэба ўсё ж некалі дайсці. Вядома, змена асноў намінацыі класаў не можа не выклікаць частковага перагляду і ўдакладнення сістэмы класаў і чынаў.

Каб аб'ект аналізу і кола звязаных з ім праблем не ўяўляліся цъм'янымі і надуманымі, варта ўвесці чытача ў тэму. Кажучы словамі І. Канта, перш чым аналізаваць дзеясловы, трэба ўяўляць іх сінтэтычна – зрабіць прэвентыўны цэласны агляд класаў дзеяслова, як і рабілі многія класіфікатары. Спосаб не самы зручны і не самы эканомны, але апрабаваны. Ужо чыста эмпірычнае знаёмства з дзеясловамі выяўляе некаторыя заканамернасці, мы не можам не звяртаць на іх увагі, але не можам і растлумачыць. Скажам, што значыць наступная карэляцыя: *піць – пайць, гніць – гнаіць, ссаць – саіць*? Ці ёсць тут нейкі закон, а калі ёсць, то чаму мала падобных пар? Значэнне тэматычнага галоснага ў карэляцыях: *бялець – бяліць, галець – галіць, касець – касіць* – відавочнае, але наколькі паслядоўна яно абумоўліваецца формаю дзеяслова, мы не ведаем. У чым розніца паміж дзеясловамі *рубаць і рубіць, ламаць і ламіць, гібаць і гнуць, раўнаць і раўняць*, а побач – *раўнаваць*? Які вынік аманіміі і параніміі каранёў: *гадаць – гадзіць – гадзіць і гадаваць*? Урэшце, якая логіка ў тым, што ў беларускай мове норма – *танцаваць і лячыць*, а узус час ад часу выдае адваротнае: *танчыць і лекаваць*? Усе даныя апазіцыі – фармальныя, але нельга не бачыць у іх семантычных адрозненняў.

Семантыка класаў дзеяслова рэалізуецца ў сферах аспекту і дыятэзы. Першая ахапляе працэсуальна-часавыя дачыненні, другая – суб'ект-аб'ектныя. Аспект у вузкім значэнні – трыванне, у шырокім – сістэма чынаў. Дыятэза – гэта дачыненні актантаў, у цэнтры ўвагі стан дзеяслова і звязаная з ім пераходнасць. Але стан і пераходнасць не перадаюць усіх зменаў дыятэзы, варта ўвесці яшчэ адну катэгорыю, якая б паказвала кірунак дзеяння адносна суб'екта, удакладняючы пераходнасць і не

зводзячыся да яе. У актыўных і эргатыўных мовах падобная катэгорыя вядомая як *версія* [гл.: Тестелец 1990], праўда, там версія характарызуе змены дыятызы, звязаныя з ускосным, а не беспасярэднім дапаўненнем. З іншага боку, у індаеўрапейскіх мовах, пачынаючы з антычнасці, раз за разам узнікала праблема сярэдняга стану – медыуму [*Античные... 1936: 126–128*]. Медыум то дапаўняўся станамі “сярэдным”, “агульным”, “адкладальным”, то адмаўляўся як такі ў прынцыпе, але так і не дасягнуў яснага разумення. Якраз у ім і хавалася інтуіцыя тых уласцівасцяў дзеяслова, якія не ўкладваюцца ў стан і раскрываюцца ў асобнай катэгорыі. Катэгорыя *версіі* (а можна выкарыстаць у якасці тэрміну і беларускае слова **згіб**) дазваляе абняць паняткі *пераходнасці* / *непераходнасці* і дапоўніць іх тым, што выпадае з-пад вока.

С. Карцэўскі лічыў катэгорыю стану “самай забытанай”, якая “змяшчае насамрэч дзве розныя сістэмы дачыненняў”: *пераходнасці* і *непераходнасці*, аб’екта і дзеяча [Карцевский 2004: 107]. Бінарызм катэгорыі стану (актыў / пасіў), шлях да якога быў пакручасты і супярэчлівы [Мучник 1971: 11–45], хоць і апраўданы, але не ахапляе ўсе дзеясловы. З аднаго боку, трэба адрозніваць прыватныя значэнні зваротных дзеясловаў ад зваротнасці ў цэлым, каб не парушаць іерархіі. З іншага боку, у дачыненні актыву і пасіву не варта замешваць тыя дзеясловы, якія ляжаць па-за гэтай апазіцыяй. Тое, што мы тут назвалі версіяй, не зводзіцца ні да актыву / пасіву, ні да зваротнасці / незваротнасці, ні да транзітыўнасці / інтранзітыўнасці. Было б не рацыянальна адпрэчваць ідэю версіі і, рэанімаваўшы разгалінаваную сістэму станаў: “сярэдняга”, “агульнага”, “адкладальнага” і г. д., яны толькі зацямянялі б існасць праблемы. Не будзе тут выйсцем і дуалізм С. Карцэўскага, бо праблема *пераходнасці*, стану і дачыненняў суб’екта і аб’екта – гэта ўсё ж адна сфера. Версія праясняе якраз тое, што было недыферэцыявана ў загадкавым медыуме, і паказвае, як яно лучыцца з актывам і пасівам.

Семантыку дзеяслова можна ўявіць у выглядзе канструктару катэгорыяў: трыванняў і станаў, *пераходнасці* і *непераходнасці*, а таксама прапанаваных версіяў: *адцэнтравай*, *дацэнтравай* і *нейтральнай*, якія на дзіва канкрэтна праяўляюцца ў розных класах, асабліва ў *непрадукцыйных*, нібыта “мёртвых”, што насамрэч не адпавядае запраўднасці.

Прадукцыйнасць як характарыстыка класаў дзеяслова, пэўна ж, мае значэнне, але не такое вялікае, як лічылі дагэтуль. Па-першае, гэта катэгорыя не граматычная, а статыстычная – колькі дзеясловаў мусіць налічваць клас, каб лічыцца *прадукцыйным*? Хто і на падставе чаго гэты лік вызначае? Па-другое, называючы клас *прадукцыйным*, мы не

бяром да ўвагі тое, што самы прадукцыйны 1-ы клас на *-аць, -яць, -ваць* (мультиплікатывы і ітэратывы) і 2-і (ці 5-ы) прадукцыйны на *-нуць* (маментывы) адносяцца да формаўтварэння, а астатнія класы – словаўтваральныя (якая б ні была расплывістая мяжа паміж тым і другім). Формама накіравана быць “прадукцыйнымі”, а самастойных слоў з тым ці іншым значэннем (колькі б мы іх ні маглі ўтварыць) патрабуецца аптымальная колькасць, не больш і не менш. Па-трэцяе, у прадукцыйных класах ёсць непрадукцыйныя групы, на што звярталі ўвагу С. Карцэўскі і ягоныя наступнікі. Таму прадукцыйнасць як панятак трэба вынесці па-за межы характарыстык класа і стасаваць да больш дробных груп. Нас больш цікавіць маркіраванасць / немаркіраванасць дзеясловаў і семантыка маркераў.

Маркерамі класаў (праўда, у першым набліжэнні) насамрэч ёсць тэматычныя галосныя, якія атрымалі не зусім слушнае найменне, функцыя іх не фармальная, а семантычная. Калі глянуць на структуру марфем не надта строга, то можна заўважыць: у іменных фармантах маюць значэнне зычныя фанемы, а дзеяслоўнасць перадаецца амаль цалкам праз галосныя. “Зычныя” і “галосныя” суфіксы – як зямля і вада ў метафізічных сістэмах, адны – жорсткія, другія – плыўкія. Тэматычныя галосныя могуць і змяняцца, і пры формамяненні зусім знікаць, але іх цякучасць мае заканамернасці, якія таксама служаць для адрознення марфем. Гэтая цякучасць і не бралася ў разлік у ранніх класіфікацыях дзеяслова. Тэматычны галосны інфінітыва – перадае адзін з некалькіх патэнцыйных суфіксаў, у залежнасці ад варыянтаў трансфармацыі. Пасля, у аддзяслоўных імёнах, тэматычныя галосныя трываюць як знак інкарпараванай у іх дзеяслоўнасці.

Дзеясловы, якія маюць тэматычны галосны, – маркіраваныя, незалежна ад прадукцыйнасці, якія не маюць тэматычнага галоснага – немаркіраваныя. Таму першыя, згодна з іх маркерамі, могуць быць ахарактарызаваныя і названыя, другія не могуць характарызавацца ў прынцыпе, хоць гэта зусім не значыць, што яны не імплікуюць пэўнага набору катэгорыяў. Дзеясловы з тэматычным галосным таксама не заўсёды могуць інтэрпрэтавацца адназначна. Найбольшую праблему сярод апошніх стварае самы шматлікі 1-ы клас (на *-аць, -яць, -ваць*) і, у меншай меры, – 4-ы (на *-іць*), яны занадта аб’ёмныя, каб упісацца ў адзіную формулу, гэта нават не зусім класы, а кангламераты таксонаў рознага ўзросту, значэння і статусу. У немаркіраваных дзеясловах праблемы стварае сінанімія формаў, а ў прадукцыйных – аманімія, якая вядзе да іх нейтралізацыі.

Табліца 3. Класы і падкласы дзеясловаў

Класы	Падкласы	Прыклады	T.	A.	V.
афарматыўныя	-//-	даць, стаць, грэць, гніць, піць, жаць, няць, калоць, церці, везці, сапці, грэбці, пячы, легчы	+/-	I. (P.)	↔
медыятыўныя I	-//- (para- -//-)	казаць, пісаць, сеяць, рэзаць, араць, баяць, ткаць, лгаць	+/-	I.	→ (←)
	іміта- тыўна-інтэ- нсіўныя	лапатаць, грукатаць, шаптаць, екатаць	-	I.	↑
статыўныя	-//- (anti- -//-)	віснуць, мокнуць, гаснуць, пахнуць, смагнуць	-	I.	←
ілюмінатыўныя	-//- (quasi- -//-)	спаць, ляжаць, гнаць, гучаць; вісець, ляцець, шумець, глядзець	±	I. (P.)	↑
	іміта- тыўна-акцэле- ратыўныя	лапацець, грукацець, шапацець, мігацець	-	I.	↑
фактытыўныя	-//- (para- -//-)	рабіць, вазіць, гнаць, ставіць, лажыць, рубіць, лячыць, лжыць, гадзіць, стрэліць, грабіць	+	I. (P.)	→
	транслятыў- ныя	бяліць, вузіць, дубіць, касіць, раўніць, п'яніць	+	I.	→
	(quo- -//-)	віхрыць, галасіць; гаспадарыць,	-	I.	↑
трансфарматыў- ныя	-//-	бялець, вузець, дубець, касець, раўнець, п'янець	-	I.	←
медыятыўныя II	мультатыўныя	імаць, кідаць, чытаць, рубаць, раўнаць; ганяць, раўняць, стаўляць, страляць	+/-	I.	→ ←
	(post-)ітэра- тыўныя	чуваць; бываць; даваць	+/-	I.	→ ←

Класы	Падкласы	Прыклады	T.	A.	V.
	іміта- тыўна-рэтар- датыўныя	<i>лопаць, грукаць, сыкаць, гукаць, выкаць, грабаць, драпаць, лётаць</i>	-	I.	←
маментыўныя	дырэктыўныя	<i>гнуць, цягнуць, пнуць, тануць</i>	+/-	I.	→
	-//-	<i>кінуць, стануць, рубнуць, лопнуць, гукнуць, смагнуць, грабнуць, драпнуць, стрэльнуць</i>	+/-	P.	→ ←
	гіпермаме- нтыўныя	<i>кідануць, рубануць, стралянуць, грабануць, пекануць, драпануць, шапянуць</i>	+/-	P.	→ ←
практытыўныя	-//-	<i>злаваць, каваць; гадаваць, кіраваць, раўнаваць, лекаваць, гаспадароваць, галасаваць, вешчаваць</i>	+/-	I. / P.	→ ←

Таксаномія дзеяслова мае некалькі вымярэнняў, таму падача яе ў адной плашчыні, вядзе да супярэчнасцяў, а звязненне сістэмы да аднаго прынцыпу дзеля зняцця супярэчнасцяў робіць класіфікацыю бессэнсоўнай. У агульнай масе дзеясловаў варта адрозніваць класы, падкласы і групы, а таксама больш абагульненыя ўтварэнні – ярусы, тыпы і кластары.

Асноўная таксанамічная адзінка дзеяслова – клас, ён становіць сабой фармальна-семантычны таксон. Клас апраўдвае сабой сам факт існавання фармальнай дыферэнцыяцыі дзеясловаў, перакідае масток ад вонкавых праяў да нутраных уласціваццяў. Далей у межах класаў вылучаюцца падкласы, яны адрозніваюцца не толькі тым, што клас абывае іх прыватныя адрозненні, але і больш размытымі граніцамі. Падкласы могуць мець суфіксальныя, акцэнтныя ці катэгарыяльныя адрозненні, але збольшага ўпісваюцца ў межы класа. Групы таксама вылучаюцца ў межах класаў, але адрозніваюцца ад падкласаў не як больш дробныя, а як чыста фармальныя таксоны. Адным словам, калі класы абавязкова маюць і фармальныя, і семантычныя адрозненні, падкласы могуць зводзіцца да семантычных, то размаітасць груп зусім

не карэлюецца з семантыкай. Класы і падкласы ёсць сэнс менаваць на падставе іх семантыкі, а групы, наадварот, лепш толькі нумараваць і не ставіць у адзін лагічны шэраг з класамі і падкласамі.

Пад ярусамі мы разумеем стадыяльныя адрозненні класаў – паследкі іх гістарычнага станаўлення, вылучэнне ярусаў не канечнае для разумення класаў. Тыпы абагульняюць семантычныя ўласцівасці класаў, з’яўляючы сабой іх квінтэсэнцыю. I, нарэшце, розныя класы і падкласы могуць аб’ядноўвацца ў кластары на падставе карэляцыі іх семантыкі.

У табл. 3 падаецца асноўная інфармацыя пра класы дзеяслова. Класаў усяго дзевяць, парадак размяшчэння не мае прынцыповага значэння, але ён і не зусім выпадковы: верхні радок займае архаічны клас (першы ярус), а апошні – найноўшы клас (трэці ярус), астатнія (другі ярус) размяшчаюцца ці паводле храналагічнага прынцыпу, ці з улікам іх карэляцыі. У першых калонках даюцца найменні класаў і падкласаў. У сярэдняй – прыклады, значная іх частка – аднакаранёвыя, каб можна было назіраць, як прыналежнасць да класу мяняе значэнне дзеяслова. У трох апошніх калонках раскрываецца семантыка класаў – катэгорыяльны канструктар, пра які ішлося вышэй. Пад скаротам «Т.» (транзітыўнасць) знакам «+» пазначаюцца пераходныя дзеясловы, знакам «-» – непераходныя. Пад скаротам «А.» (aspectus) – літарай «Р.» (perfectum) – дакончанае трыванне, а літарай «І.» (imperfectum) – недакончанае. Пад «V.» (versio) – стрэлкай, скіраванай управа (→), пазначаецца адцэнтровая (або адцэнтрова-аб’ектная) версія, стрэлкай скіраванай улева (←) – дацэнтровая (або суб’ектная) версія, уверх (↑) – нейтральная (або адцэнтрова-безаб’ектная) версія, а ўправа-ўлева – (↔) – дзеясловы, якія здольныя мяняць версію. На змесце катэгорыяў падрабязней спынімся ў працэсе далейшага знаёмства з класамі.

Традыцыйна і само апісанне, і нумарацыю класаў пачынаюць з “прадукцыйных”, “правільных” ці “стандартных” дзеясловаў, але гэта зручна толькі пры павярхоўным падыходзе, калі не звяртаць увагі на семантыку і сістэмныя лучнасці. Каб зразумець семантыку і сістэмныя дачыненні класаў, іх варта разгортваць ад больш архаічных з’яў да больш новых, нават калі пільнуешся сінхраніі. Дыхранія, хочам мы таго ці не хочам, настойліва напамінае пра сябе, хай сабе і ў “знятым”, трансфармаваным выглядзе. Аднак і архаічныя дзеясловы, форма якіх цалкам страціла матывацыю, не спяшаюць раскрываць свае глыбока схаваныя ўласцівасці. Пра іх мы так мала ведаем, што нават такія выдачныя лінгвісты як С. Карцэўскі і В. Вінаградаў нічога не жадалі бачыць у даўнейшых дзеясловах апрача хаосу формаў ці, як яны пісалі, “граматычнага пылу” [гл.: Виноградов 1972: 359; Карцевский 2004: 100]. А найноўшыя прадукцыйныя дзеясловы занадта нейтральныя, каб быць

узорами значальнасці формы. Таму апісанне ўсё ж зручней пачынаць “з сярэдзіны”, з тых класаў, якія становяць тыпалагічна чыстыя ўзоры, дарма што такі прыём можа падацца нелагічным.

Асабліва пільна і сур’ёзна трэба ставіцца да выбару найменняў класаў і падкласаў. З аднаго боку, трэба ўлічваць ужо вядомыя назвы чынаў, прынамсі, калі яны адпавядаюць уласцівасцям класа, іначый мы рызыкуем быць незразуметымі. З іншага боку, непажадана ўжываць старыя найменні ў новым значэнні, калі чыны не супадаюць з класамі. Трэба ўхіляцца і ад чыста ўмоўных найменняў, называць рэчы “сваімі імёнамі”, бо іначый слоўная намінацыя не будзе мець перавагі над лічбавай. І класы, і найменні, аказаныя ў табліцы, не роўныя: найменш адпавядаюць панятку класа як цэласнага аб’екта а ф а р м а т ы ў н ы я дзеясловы, крыху ўмоўнае найменне маюць м е д ы я т ы ў н ы я - I. І вынікае гэта не з непрадуманасці нашай сістэмы, а з складанасці і супярэчлівасці аб’екта. Прызнаць жа праект класіфікацыі ўтапічным, калі ёсць такія яскравыя класы (і з боку формы, і з боку семантыкі), як с т а т ы ў н ы я, і л ю м і н а т ы ў н ы я, т р а н с ф а р м а т ы ў н ы я і м а м е н т ы ў н ы я, значыла б ігнараваць факты. У працэсе апісання нам не раз давядзецца сутыкацца з праблемай умеркавання лагічных шэрагаў, бо семантыка адных таксонаў чыста граматычная, а другіх (кластар імітатыўных дзеясловаў) – больш натуралістычная.

2.2. Статыўныя дзеясловы

Статыўнымі мы называем дзеясловы з беглым суфіксам *-ну-*, якія абазначаюць стан ці пераход у іншы стан як нутранае дзеянне, скіраванае на суб’ект. Гэта ці не сама кампактны і рэльефны таксон, які можа служыць узорам класу як такога. Апрача таго, статыўныя дзеясловы – архаічныя, і зварот да іх на пачатку выкладу адпавядае логіцы гістарычнага станаўлення класаў. Аднак гэта самы нетыповы клас, калі можна так сказаць, – самы “недзеяслоўны”. Што да самога тэрміна *статыўныя дзеясловы*, то ён запазычаны з моў актыўнага ладу [гл.: Климов 2009], дзе статыў, проціпастаўлены актыву, займае значна большае месца, чым у мовах намінатыўнага ладу.

У даследаваннях аб спосабах і характары дзеяння статыўныя дзеясловы таксама вылучаюцца – ужо як універсалія. Аднак не трэба забывацца: “За вонкава падобным тэрміналагічным апаратам гэтых даследаванняў нярэдка хаваецца істотна адрозная сістэма паняткаў” [Климов 2009: 52]. І тыя дзеясловы, якія мы тут называем статыўнымі, не заўсёды супадаюць з універсалісцкімі ўяўленнямі пра статыў, скажам, да названага класу адносяцца дзеясловы *мокнуць*, *пáхнуць*. Але сюды

ніяк не стасуюцца ні *сядзець*, ні *стаяць*, ні нават *спаць*, якія найчасцей падаюцца як прыклады статыўных дзеясловаў. Далей мы ўпэўнімся, што гэта невыпадкова. Варта падкрэсліць, статыўнасць – не значыць нязменнасць, дзеянне адбываецца “ўнутры” суб’екта, гэта “стан, які працякае ў часе”, “ці паступовы пераход у нейкі стан” [Исаченко 1960: 81], “паступовае ўзмацненне нейкага стану” [Виноградов 1972: 349]. А. Исачанка ў гэтых дзеясловах адзначае і “«мутатыўнае» значэнне” [Исаченко 1960: 81]. І гэта слушна, але яно не заўсёды ім уласцівае (пар. *пахнуць*) і, галоўнае, не ўтрымвае градуальнасці, уласцівай класу трансфарматыўных дзеясловаў, больш новых, але семантычна блізкіх да статыўных. Адрозненне добра відаць, калі параўнаць дэрываты *пахнуць* – ад статыўнага і *пасушэць* – ад трансфарматыўнага.

З боку формы статывы розніцца ад астатніх класаў на *-нуць* тым, што маюць націск на корані і ніколі – на суфіксе, зазвычай – на першым складзе (калі двухскладовыя). Найяскравейшая іх рыса – чаргаванне *-ну-* / *Ø*, у прошлым часе суфікс *-ну-* страчваецца: *мокнуць* – *мокла*, *тухнуць* – *тухла*. З семантычнага боку яны адметныя не ў меншай меры: усе непрэфіксаваныя статыўныя дзеясловы маюць недакончанае трыванне, і ўсе яны – непераходныя з дацэнтравай версіяй, сінанімічнай пасіву. Інакш кажучы, суб’ект скіроўвае дзеянне на сябе, а каб такую скіраванасць дзеяння абзначыць, не патрабуецца постфікс *-ся*, які далучаюць актыўныя дзеясловы пры змене версіі. Асноўныя характарыстыкі данага класу вядомыя здаўна [гл.: Павский 2012: 39, 44; Карцевский 2004: 97; Виноградов 1972: 349; Исаченко 1960: 84–85], але пры гэтым не ўлічвалася іх версія, і дэрывацыйная валентнасць, абумоўленая версіяй, была незразумелая. А якраз у гэтай сферы і выяўляюцца ўласцівасці, якія рэзка вылучаюць статыўныя дзеясловы сярод астатніх класаў.

У левых табл. 4-а і 4-б¹ паказваецца граматычная парадыгма класу статыўных дзеясловаў, у правых табл. 4-а і 4-б – аднакаранёвыя дэрываты ды паралелі. Першае, на што нельга не звярнуць увагі, – гэта блакаванне пасіву – дзеепрыметнікаў залежнага стану прошлага часу з суфіксамі *-т-* і *-н-*. Гэтаксама, і нават у большай меры, тут блакуюцца працэсуальныя назоўнікі (ці дзееназоўнікі) на *-цце*, *-нне* і *-енне* – усе

¹ Лексіка, выкарыстаная ў табліцах, апрача слоў, пазначаных *, была спраўджаная паводле анлайн-рэсурсу Slounik.org, размешчаных там слоўнікаў [ГСД; ГСН; ГСП]. Словы, пазначаныя *, былі выяўленыя намі ў беларускім сегменце інтэрнэту. Іх шуканне чынілася мэтна, у адпаведнасці з матрыцай табліцы, і іх аказіянальнасць у нашым выпадку не загана, а пацверджанне жывасці (дзеяснасці і сэнсоўнасці) глыбінных алгарытмаў беларускага словаўтварэння.

Таблица 4-а (л.). **Формы статыўнага дзеяслова**

Інфінітыў	3-я асоба, цяпер. час		Мінулы час, ж.р.	Загадны лад
	адз. л.	мн. л.		
мокнуць	мокне	мокнуць	мокла	мокні
ціхнуць	ціхне	ціхнуць	ціхла	ціхні
глухнуць	глухне	глухнуць	глухла	глухні
слепнуць	слепне	слепнуць	слеpla	слепні
гуснуць	гусне	гуснуць	гусла	гусні
жоўкнуць	жоўкне	жоўкнуць	жоўкла	жоўкні
слабнуць	слабнуць	слабнуць	слабла	слабні
ліпнуць	ліпне	ліпнуць	ліпла	ліпні
брыднуць	брыдне	брыднуць	брыдла	брыдні
мякнуць	мякне	мякнуць	мякла	мякні
гразнуць	гразне	гразнуць	гразла	гразні
а-слізнуць	а-слізне	а-слізнуць	а-слізла	а-слізні
вязнуць	вязне	вязнуць	вязла	вязні
яркнуць	яркне	яркнуць	яркла	яркні
крэпнуць	крэпне	крэпнуць	крэпла	крэпні
горкнуць	горкне	горкнуць	горкла	горкні
ёлкнуць	ёлкне	ёлкнуць	ёлкла	ёлкні
зябнуць	зябне	зябнуць	зябла	зябні
пахнуць	пахне	пахнуць	пахла	пахні
грузнуць	грузне	грузнуць	грузла	грузні
прагнуць	прагне	прагнуць	прагла	прагні
моўкнуць	моўкне	моўкнуць	моўкла	моўкні
бледнуць	бледне	бледнуць	бледла	бледні

калонкі з дзееназоўнікам паслядоўна не запоўненыя. Больш складаная сітуацыя з дзеепрыметнікамі. Калі пасіўныя дзеепрыметнікі на **-т-** і **-н-** тыпу *мокнуты* ці *мокнены* – немажлівыя ў прынцыпе, а актыўныя на **-ўш-** / **-ш-** і **-уч-** / **-юч-** – **мокнуўшы*, **мокнучы* – супалі з дзеепрыслоўямі і таму перасталі ўжывацца, як у дыялектнай, так і ў літаратурнай мове, то, выходзіць, для дзеепрыметнікаў не застаецца

Табліца 4-а (п.). Дэрываты і паралелі ст. дз.

Іменныя формы			Паралельныя класы дзеясловаў		
Дзеепрым.	Г.	Прым.	Мульт.	Факт.	Ілюм.
змоклы	–	мокры	намакаць	мачыць	–
заціхлы	–	ціхі	заціхаць	цішыць	–
заглухлы	–	глухі	заглухаць	глушыць	–
аслеплы	–	сляпы	асляпаць*	сляпіць	–
загуслы	–	густы	–	гусціць	–
пажоўклы	–	жоўты +	–	жаўціць	–
аслаблы	–	слабы +	–	слабіць	–
зліплы	–	ліпкі	зліпацца	ляпіць	ліпець
абрыдлы	–	брыдкі	абрыдаць	брыдзіцца	–
размяклы	–	мяккі	размякаць	мякчыць	–
загразлы	–	гразкі	загразаць	[грязнить]	–
аслізлы	–	слізкі	слізгаць	слізіць	–
увязлы	–	вязкі	вязаць	[więzić]	–
–	–	яркі	–	ярчыць*	–
скрэплы	–	крэпкі	–	[крепить]	–
згорклы	–	горкі	–	гарчыць↑	–
з'ёлклы	–	ёлкі	–	ялчыць↑	–
азяблы	–	зябкі +	–	зябіць↑	–
прапахлы	–	пахкі+	–	–	–
загрузлы	–	грузны +	загрузаць	грузіць	–
апраглы*	–	прагны	–	пражыць	–
змоўклы	–	моўкны*	змаўкаць	–	маўчаць
збледлы	–	бледны+	–	–	–

і месца? Але ёсць яшчэ адзін варыянт дзеепрыметнікаў, з суфіксам *-л-*, і менавіта беларуская мова прымушае звярнуць увагу на гэты, сама загадкавы і ці не сама занядбаны граматыкамі фармант дзеяслова.

Вядома, што “дзеепрыметнік на *л* паступова набываў і набыву форму таго прошлага часу, які ўжываецца ўва ўсіх усходнеславянскіх мовах” [Янкоўскі 1989: 225]. Аднак ранейшая функцыя захавалася, і “сінонімамі

Таблиця 4-б (л). **Форми статыўнага дзеяслова**

Інфінітыў	3-я асоба, цяпер. час		Мінулы час	Загадны лад
	адз. л.	мн. л.		
вянуць	вяне	вянуць	вяла	вянь
гібнуць	гібне	гібнуць	гібла	гібні
дохнуць	дохне	дохнуць	дохла	дохні
кіснуць	кісне	кіснуць	кісла	кісні
мерзнуць	мерзне	мерзнуць	мерзла	мерзні
нікнуць	нікне	нікнуць	нікла	нікні
пухнуць	пухне	пухнуць	пухла	пухні
смягнуць	смягне	смягнуць	смягла	смягні
сохнуць	сохне	сохнуць	сохла	сохні
стынуць	стыне	стынуць	стыла	стынь
гаснуць	гасне	гаснуць	гасла	гасні
тухнуць	тухне	тухнуць	тухла	тухні
меркнуць	меркне	меркнуць	меркла	меркні
віснуць	вісне	віснуць*	вісла*	вісні*
сіпнуць	сіпне	сіпнуць	сіпла	сіпні
хрыпнуць	хрыпне	хрыпнуць	хрыпла	хрыпні
блякнуць	блякне	блякнуць	блякла	блякні
бракнуць	бракне	бракнуць	бракла	бракні
брызгнуць	брызгне	брызгнуць	брызгла	брызгні
зызнуць	зызне	зызнуць	зызла	зызні
чэзнуць	чэзне	чэзнуць	чэзла	чэзні
чахнуць*	чахне	чахнуць*	чахла*	чахні*
жухнуць	жухне	жухнуць	жухла	жухні
друзнуць	друзне	друзнуць	друзла	друзні
прахнуць	прахне	прахнуць	прахла	прахні
скарузнуць	скарузне	скарузнуць	скарузла	скарузні
шэрхнуць	шэрхне	шэрхнуць	шэрхла	шэрхні
растануць	растане	растануць	растала	растань
звыкнуць	звыкне	звыкнуць	звыкла	звыкні
ускрэснуць	ускрэсне	ускрэснуць	ускрэсла	ускрэсні
захраснуць	захрасне	захраснуць	захрасла	захрасні
прасмерднуць	прасмердне	прасмерднуць	прасмердла	прасмердні

Табліца 4-б (п.). Дэрываты і паралелі ст. дз.

Іменныя формы			Паралельныя класы дзеясловаў		
Дзеепрым.	Г.	Прым.	Мульт.	Факт.	Ілюм.
завялы	–	вялы	завядаць	вяліць	–
згіблы	–	гіблы	пагібаць*	губіць	–
здохлы	–	дохлы	здыхаць	душыць	–
скіслы	–	кіслы	скісаць	кісліць	–
змерзлы	–	мерзлы	замярзаць	марозіць	–
зніклы	–	ніклы+	знікаць	нішчыць	–
спухлы	–	пухлы+	апухаць	пушыць	–
асмяглы	–	смяглы	асмягаць*	смажыць	–
засохлы	–	сохлы+	засыхаць	сушыць	–
астылы	–	стылы	астываць	студзіць	–
згаслы	–	гаслы*	згасаць	гасіць	–
затухлы	–	тухлы	затухаць	тушыць	–
змерклы	–	мерклы*	змяркацца	марочыць	–
абвіслы	–	віслы	абвісаць	–	вісець
асіплы	–	сіплы	асіпаць	–	сіпець
ахрыплы	–	хрыплы	ахрыпаць	–	хрыпець
збляклы	–	бляклы	зблякаць*	–	–
набраклы	–	браклы*	набракаць	–	–
абрызглы	–	брызглы	абрызгаць	–	–
азызлы	–	зызлы*	азызаць	–	–
счэзлы	–	чэзлы	счазаць*	–	–
счахлы	–	чахлы	зачахаць*	–	–
пажухлы	–	жухлы	пажухаць*	–	–
адрузлы	–	друзлы	–	–	–
спрахлы	–	прахлы*	–	–	–
заскарузлы	–	карузлы	–	–	–
сшэрхлы	–	шэрхлы	–	–	–
расталы	–	талы	раставаць	тапіць	–
звыклы	–	–	звыкацца	вучыць	–
ускрэслы	–	–	ускрасаць	ускрасіць	–
захраслы	–	–	захрасаць	–	–
прасмердлы	–	–	–	смуродзіць	смярдзець

дзеепрыметнікаў на *-ўшы, -шы-* часта выступаюць <...> дзеепрыметнікі з суфіксам *-л-* [Каўрус 2011: 107]. А апошнім часам яны “ўсё шырэй ужываюцца ў літаратурнай мове і ў радзе выпадкаў выцясняюць дзеепрыметнікі на *-ш-* і *-ўш-*” [Граматыка беларускай мовы 1962: 378]. Часам нават сцвярджаецца, нібыта “на цяперашнім этапе дзеепрыметнікі з суфіксам *-л-* усведамляюцца як асноўныя” [Каўрус 2011: 107]. У тым, што гэта далёка не так, лёгка ўпэўніцца. Насамрэч суфікс *-л-* спалучаецца далёка не з усімі класамі дзеяслова, але арганічны ён якраз пры статыўных дзеясловах. Беларуская мова, захаваўшы дзеепрыметнікавасць *-л-*, нават актуалізаваўшы яго на сучасным этапе, прыадкрывае нам заслону над загадкавым суфіксам, дазваляючы зразумець яго адмысловае значэнне і нават гістарычны лёс. Гэты суфікс даволі спецыфічны і можа разглядацца як аналаг не толькі *-ш-* і *-ўш-*, але і як апазіцыя да *-т-* і *-н-* – ён не актыўны і не пасіўны, а рэфлексіўны.

Як відаць з табл. 4-а (п.) і 4-б (п.), адметнасць статыўных дзеясловаў у тым, што ад іх рэгулярна ўтвараюцца дзеепрыметнікі з суфіксам *-л-*: *змоклы, аслеплы, пасохлы*, – але не беспасярэдне, а толькі ад прыстаўкавых дэрыватаў, г. зн. дзеепрыметнікі паходзяць толькі ад перфектываў. А нерэгулярныя ўтварэнні ад першасных дзеясловаў [табл. 4-б (п.)] *вялы, гіблы, кіслы* – наўрад ці могуць быць залічаныя да дзеепрыметнікаў, гэта ўжо прыметнікі, дый прыстаўкавыя ўтварэнні з *-л-* часта трактуюцца як прыметнікі. Прыметнікі з суфіксам *-л-*, у адрозненне ад дзеепрыметнікаў, утвараюцца нерэгулярна, у асноўным ад тых статыўных дзеясловаў, якія не матывуюцца прыметнікамі. З улікам прыметнікаў яны змяшчаюцца ў табліцах. Але размеркаванне статыўных дзеясловаў па дзвюх табліцах зусім не сведчыць пра іх падзел на падкласы ці групы, розніца паміж тымі і другімі досыць умоўная.

Статыўныя дзеясловы ў табл. 4-а (л.), і 4-б (л.) амаль нічым не розняцца, ані семантычна, ані фармальна. Мы нават не будзем тут вызначаць, ні ў сінхранічнай перспектыве, ні ў дыяхранічнай, які чым матывуецца. Проста падзелім іх на тыя, пры якіх ёсць самастойныя аднакаранёвыя прыметнікі (правая табл. 4-а), і тыя, ад якіх прыметнікі ўтвараюцца з дапамогай суфікса *-л-* (правая табл. 4-б) або зусім не ўтвараюцца. У тым выпадку, калі статыўныя дзеясловы карэлююць з бясуфіксавымі прыметнікамі *ціхі, глухі, сляпы* ці з суфіксам *-к-і:* *ліпкі, мяккі, вязкі, пахкі; -н-ы:* *грузны, прагны*, – у стварэнні яшчэ аднаго прыметніка як бы няма патрэбы – ён будзе збытным. Калі ж прыметніка няма, то пры патрэбе ён утвараецца ад дзеяслова: *віслы, вялы, кіслы, тухлы, чахлы*. Аднак гэта толькі тэндэнцыя, а не правіла, ёсць і паралельныя ўтварэнні (пазначаюцца знакам +): *жоўты – жоўклы, ніцы – ніклы, пухкі – пухлы, сухі – сохлы, зябкі – зяблы*. Зрэшты, і тут аддзяслоўныя прыметнікі

адрозніваюцца, яны перадаюць не сталую прымету, а ўзнікшую як вынік папярэдняга працэсу, толькі без часавых адзнак. З пяці прыметнікаў на *-л-* да якасных адносіцца толькі адзін – *пухлы*. У ніжнім сегменце табл. 4-б (л. і п.) мы згрупавалі звязаныя дзеясловы, якія не ўжываюцца без прыставак, таму ад іх не могуць утварацца беспрыстаўкавыя прыметнікі на *-л-* (і нават *талы* – не вынятак, бо паходзіць ад *таяць*).

Ад статыўных дзеясловаў, як і ад іншых класаў, утвараюцца другасныя мультатыўныя формы, але, як бачым з табл. 4-а (п.) і 4-б (п.), далёка не ад усіх. Тут ні ў якім разе нельга блытаць мультатывы з цвёрдай асновай (на *-аць*): *заглухаць, асляпаць, здыхаць, загрузаць, размякаць*, – якія ўтвараюцца ад статываў, і з мяккай асновай (на *-яць*), што ўтвараюцца ад аднакаранёвых фактытываў на *-іць*: *заглушаць, асляпляць, здушаць, загружаць, размякчаць*. Першыя – непераходныя, як і выточныя статывы, другія, як і выточныя фактытывы, – зазвычай пераходныя. Да вытворных хіба што не адносяцца беспрыстаўкавыя мультатывы *слізгаць* і *вязаць* як самастойныя паралельныя ўтварэнні. Выклікаюць сумневы ў якасці трывальных параў і такія дзеясловы, як *змяркацца, зліпацца*, бо статывы не дапускаюць фарманта зваротнасці – постфікса *-ся*. Чаму ўсё ж мультатывы ад статываў нерэгулярныя? Мабыць, у тых няма пільнай патрэбы. Апрача таго, большая частка статываў, якія не карэлююць з мультатывамі, маюць як паралельныя ўтварэнні трансфарматывы: *гуснуць – гусцець, слабнуць – слабець, яркнуць – ярчэць, горкнуць – гарчэць, ёлкнуць – ялчэць, прахнуць – паракнець* і г. д. Яны ў поўнай меры перадаюць паступовасць дзеяння, уласціваю шматкратным дзеясловам.

Суіснаванне паралельных мультатываў рознага паходжання вымагае паказаць карэляцыю статываў з аднакаранёвымі дзеясловамі іншых класаў. З трох апошніх калонак табл. 4-а (п.) і 4-б (п.) можна бачыць, што паралельна з статывамі і вытворнымі ад іх мультатывамі фігуруюць яшчэ два класы – фактытывы і ілюмінатыўны. Ніводзін клас не дае рэгулярных паралеляў, але і пашырэнне іх не ўсюды аднолькавае. Статывы ў табл. 4-а (п.) даюць менш мультатываў, чым у табл. 4-б (п.), затое першыя маюць амаль поўны набор паралеляў з фактытывамі і ілюмінатывамі, а ў табл. 4-б (п.) – усё наадварот: амаль рэгулярна ўтвараюцца мультатывы, але значна менш паралельных класаў. І гэта натуральна, клас фактытываў паходзіць ад прыметнікаў, а ўласна дзеяслоўныя асновы, мабыць, часцей утвараюць мультатывы. Пры нястачы беларускіх фактытываў у дужках у якасці ілюстрацыі былі падстаўленыя аналагі з расейскай і польскай моў. Аднак тыя ўзоры, якія не адпавядаюць семантыцы, закрэсленыя. Прыкладам, беларускаму статыву *крэпнуць* ‘мерзнуць’ не зусім адпавядае расейскі фактытыв *крепить* ‘мацаваць’.

Табліца 4-в (л.). **Формы антыстатыўнага дзеяслова**

Інфінітыў	3-я асоба, цяпер. час		Мінулы час	Загадны лад
	адз. л.	мн. л.		
прасякнуцца	прасякнецца	прасякнуцца	прасяклася	прасякніся
спасцігнуць	спасцігне	спасцігнуць	спасцігла	спасцігні
пазбегнуць	пазбегне	пазбегнуць	пазбегла	пазбегні

Ілюмінатываў, паралельных з статывамі, – няшмат, але іх наяўнасць сама праз сябе паказальная, бо, як вышэй зазначалася, на ролю статыўных дзеясловаў прэтэндуець ілюмінатывыя. І розніца паміж *віснуць* і *вісець* амаль не канцэптуалізуецца, але яна ёсць, і прынцыповая, а нам важна яе зразумець. Асабліва цікавы той момант, што статывы, маючы ў якасці паралеляў ілюмінатывы: *віснуць* – *вісець*, *моўкнуць* – *маўчаць*, *сіпнуць* – *сіпець*, *хрыпнуць* – *хрыпець*, – ужо не маюць у гэтай якасці аднакаранёвых фактытываў, ці наадварот. Ёсць, праўда, і выняткі: *ліпнуць* – *ляпіць* – *ліпець* і *смерднуць* – *смуродзіць* – *смярдзець*, але гэта тлумачыцца пабочнымі прычынамі, прыкладам, *ліпець* мае падвоеную этымалогію [ЭСБМ-5: 316], чым апраўдваецца яго дваякае выкарыстанне. Мабыць, чым мацнейшая семантычная лучнасць паміж каранямі дзеясловаў, тым менш падстаў суіснавання фактытыва з ілюмінатывам.

Сярод фактытываў ёсць некалькі непераходных дзеясловаў і таму семантычна блізкіх да ілюмінатываў – квофактытывы: *гарчыць*, *ялчыць* і *збяіць*. На іх не варта тут спыняцца, але зазначым, што ў рамцы другога спражэння фактытывы (каўзатывы і квофактытывы), з аднаго боку, а ілюмінатывы, – з другога, складаюць пэўную апазіцыю. На фоне статываў і ўтвораных ад іх мультатываў, якія адносяцца да першага спражэння, гэта вельмі добра відаць. Тут упершыню пачынае праясняцца роля спражэння як пэўнай рамы, фармальнага кластара, у межах якога існуюць семантычна скарэляваныя класы і падкласы.

Цяпер, калі раскрытыя асноўныя характарыстыкі статыўных дзеясловаў, узнікае пытанне, ці можна растлумачыць іх унікальную і адметную фармальную рысу – адсячэнне суфікса **-ну-** ў прошлым часе: *мок<л>*, *мокла*; *слеп<л>*, *слеpla*? Калі ўспомнім, што дзеепрыметнікі з рэфлексіўным суфіксам **-л-** утвараюцца амаль вылучна ад статыўных дзеясловаў, то стане зразумела: ужо сам факт далучэння гэтага суфікса паказвае на статыўнасць дзеяслова, і наяўнасць суфікса **-ну-** робіцца таўталагічнай. Гэтаксама на паштовых марках Англіі (у адрозненне ад астатніх краін) не змяшчаецца найменне краіны, а толькі малюецца партрэт караля ці каралевы. Трансфарматыўныя ж дзеясловы (*бялець*, *сырэць*), якія

Табліца 4-в (п.). Дэрываты і паралелі антыст. дз.

Іменныя формы		Мультатыў
Дзеепрым.	Дзееназ. (G.)	
прасякнуты, прасякнены	прасякненне	прасякаць
спасцігнуты	спасціжэнне	спасцігаць
пазбегнуты	–	пазбягаць

ўзніклі значна пазней, таксама далучаюць суфікс **-л-**, але ўжо не маюць такой прывілеі і адрозніваюць сябе яшчэ і фарматывам **-е/-э-**. Аднак жа і тады, калі статыўныя дзеясловы з семантычных ці фанетычных прычын (частая з’ява ў беларускай мове) не адсякаюць **-ну-** (*гуснуў, ціхнуў*), гэта не значыць, што яны пераходзяць у іншы клас і што нібыта гэты клас разбураецца. Статыўныя дзеясловы займаюць вельмі спецыфічную нішу, таму амаль не паддаюцца ўплывам збоку, хоць і тут ёсць выняткі.

У якасці выняткаў вядомыя тры дзеясловы (гл.: табл. 4-в [л. і п.]): *спасцігнуць, прасякнуцца і пазбегнуць*. Фармальна, паводле сваіх адмен, яны нічым не розняцца ад астатніх статываў, і нават больш паслядоўныя за *гуснуць, ціхнуць*, якія не адсякаюць **-ну-**. Але ўсе тры – пераходныя, яны памянjalі версію на адваротную і цалкам змянілі дэрывацыйную валентнасць: ад іх нельга ўтварыць дзеепрыметнікі на **-л-**, затое свабодна ўтвараюцца дзеепрыметнікі з суфіксамі **-т-** і **-н-**: *прасякнуты і прасякнены, спасцігнуты, пазбегнуты*. Ад іх утвараюцца дзееназоўнікі: *прасякненне, спасціжэнне*. Ёсць нават зваротная форма: *прасякнуцца*. Гэтыя дзеясловы азначым як антыстатыўныя, каб падкрэсліць, з аднаго боку, іх арганічную еднасць з класам статываў, а з другога – іх нутраную процілегласць. Здавалася б, яны разбураюць намеркаванае адзінства зместу і формы. Аднак, мы лічым, анамалія толькі падкрэслівае, што ўсе апісанія ўласцівасці невыпадковыя, а збой у семантыцы слоў аўтаматычна цягне за сабой змяненне і іх фармальнага патэнцыялу. Гэта як бы адваротны бок таго самага, яго антыпод. Важна тое, што адцэнтровая версія з суфіксамі **-т-**, **-н-** і дацэнтровая з суфіксам **-л-** тут у адной лексеме не сумяшчаюцца.

Шуканне прычын анамальных статываў не ўваходзіць у нашы заданні, але напамнім, у расейскай мове такога кшталту “дзеясловы адносяцца да царкоўнаславянскага пласта” [Исаченко 1960: 84]. А беларускі пурызм слова *пазбегнуць* кваліфікуе як кальку з расейскай мовы, “дзе неўласцівая беларускай мове прыстаўка *из-* замененая на *па-*” [Сцяцко 1999: 155]. Матывуючы тым, што “слоўнікі 20-х гадоў не фіксавалі слова

Табліца 5-а (л.). Формы квазіілюмінатыўнага дзеяслова

Інфінітыў	3-я асоба, цяпер. час		Прошлы час	Загадны лад
	адз. л.	мн. л.		
відзець	відзіць	відзяць	відзеў	відзь
глядзець	глядзіць	глядзяць	глядзеў	глядзі
дзяржаць	дзяржыць	дзяржаць	дзяржаў	дзяржы
гнаць	гоніць	гоняць	гнаў	гані
вярцець	верціць	верцяць	вярцеў	вярці
хацець	хоча	хочуць	хацеў	хаці
імчаць-	імчыць	імчаць	імчаў	імчы

Табліца 5-б (л.). Формы ілюмінатыўнага дзеяслова (1-я гр.)

Інфінітыў	3-я асоба, цяпер. час		Прошлы час	Загадны лад
	адз. л.	мн. л.		
спаць	спіць	спяць	спаў	спі
ляжаць	ляжыць	ляжаць	ляжаў	ляжы
стаяць	стаіць	стаяць	стаяў	стой
сядзець	сядзіць	сядзяць	сядзеў	сядзі

пазбягаць” [Сцяцко 1999: 155; Станкевіч 1994: 50]. Калі б усё зводзілася да царкоўнаславянскай мовы, то анамалію можна было б залічыць да падобных, пашыраных у ёй адхіленняў. Але дзеяслоў *прасякнуцца* не мае да яе дачынення. Не можа анамалія тлумачыцца і тым, што ўсе тры дзеясловы не ўжываюцца без прыставак і страцілі лучнасць з сваім класам, хоць яны не адзіныя сярод статываў маюць звязаную аснову. Як бы там ні было, перад намі або рудымент, або гібрыд розных класаў. Падобныя выняткі не раз будуць трапляцца на маргінезе кожнага класа.

2.3. Ілюмінатыўныя дзеясловы

Да ілюмінатыўных мы адносім дзеясловы II-га спражэння з суфісам *-e- (-э-)* і з суфісам *-a-*. Гэтае найменне намі прапануецца ўпершыню, хоць дзеясловы данага класу не раз аналізавалі [Павский 2012: 35–39, 65–66; Карцевский 2004: 93–96; Виноградов 1972: 357; Исаченко 1960: 77–80].

Табліца 5-а (п.). Дэрываты і паралелі квазііл. дз.

Іменныя формы дзеяслова			Прыметнікі	
пасіў	герунд.	актыў	-лів-, -ляв-	-к-, -н-, -ом-
відзён	відзенне	відушчы	–	відомы, відны
гледжаны	глядзенне	–	–	нязгледны
адзержаны	дзяржанне	–	–	няўздержны
гнаны	гнанне (гнаццё)	–	–	гонкі
заверчаны	вярчэнне	–	вяртлявы	вёрткі
–	хаценне	–	хотлівы	–
–	імчанне	–	імклівы	–

Табліца 5-б (п.). Дэрываты і паралелі іл. дз. (1-я гр.)

Іменныя формы дзеяслова			Прыметнікі	
пасіў	герунд.д.ум	актыў	-лів-, -ляв-	-к-, -н-, -ом-
–	спаннё	спячы	санлівы	–
–	ляжанне	ляжачы	–	–
–	стаянне	стаячы	–	стойкі
–	сядзенне	сядзячы	–	–

Асноўны масіў ілюмінатываў – гэта дзеясловы гучання – *звінець, сіпець, крычаць*, таксама дзеясловы святла – *гарэць, блішчаць, паху – смярдзець*, адчуванняў – *балець*, часам геаметрычна-прасторавыя – *вісець, стаяць* і, нарэшце, “негатыў” усіх названых дзеянняў – *спаць, ляжаць, маўчаць*, сюды ж далучаюцца і дзеясловы зроку (што лагічна, калі ўспомніць беларускі народны выраз “вочы не свецяць”) *глядзець, відзець* і г. д. Ілюмінатыўныя дзеясловы як бы “выпраменьваюць” дзеянне, яно існае суб’ектам, але не дасягае і ніколі не можа дасягнуць аб’екта. Пераважная большасць ілюмінатыўных дзеясловаў – непераходныя, калі не лічыць невялікай групы архаічных *відзець, дзяржаць* і да т. п.

Ілюмінатыўныя дзеясловы, у параўнанні з статыўнымі, больш разнародныя, яны дзеляцца на падкласы і групы, дзе вылучаюцца два асноўныя падкласы: меншы і больш архаічны падклас – уласна ілюмінатыўныя (левыя табл. 5-б, 5-в, 5-г.), большы і менш архаічны – імітатыўна-акцэлератыўныя (левая табл. 5-д). Найбольш выбіваюцца з параметраў

Табліца 5-в (л). **Формы ілюмінатыўнага дзеяслова (2-я гр.)**

Інфінітыў	3-я асоба, цяпер. час		Прошлы час	Загадны лад
	адз. л.	мн. л.		
гарэць	гарыць	гараць	гарэў	гары
грымець	грыміць	грымяць	грымеў	грымі
дымець	дыміць	дымяць	дымеў	дымі
звінець	звініць	звіняць	звінеў	звіні
гудзець	гудзіць	гудзяць	гудзеў	гудзі
рыпець	рыпіць	рыпяць	рыпеў	рыпі
сварбець	сварбіць	сварбяць	сварбеў	сварбі
сіпець	сіпіць	сіпяць	сіпеў	сіпі
хрыпець	хрыпіць	хрыпяць	хрыпеў	хрыпі
нудзець*	нудзіць	нудзяць	нудзеў	нудзі
смярдзець	смярдзіць	смярдзяць	смярдзеў	смярдзі
цярпець	цярпіць	церпяць	цярпеў	цярпі
шумець	шуміць	шумяць	шумеў	шумі
шыпець	шыпіць	шыпяць	шыпеў	шыпі
лязець	ляціць	ляцяць	ляцеў	ляці
балець	баліць	баляць	балеў	балі
вісець	вісіць	вісяць	вісеў	вісі
кіпець	кіпіць	кіпяць	кіпеў	кіпі
карпець	карпіць	карпяць	карпеў	карпі
курэць	куруць	кураць	курэў	куру
шчымець	шчыміць	шчымяць	шчымеў	шчымі
дудзець	дудзіць	дудзяць	дудзеў	дудзі
імжэць	імжыць	імжаць	імжэў	імжы
ірдзець	ірдзіць	ірдзяць	ірдзеў	ірдзі
карצעць	карціць	карцяць	карцеў	карці
кішэць	кішыць	кішаць	кішэў	кішы
ліпець	ліпіць	ліпяць	ліпеў	ліпі
смылець	смыліць	смыляць	смылеў	смылі
шасцець	шасціць	шасцяць	шасцеў	шасці

Табліца 5-в (п.). Дэрываты і паралелі іл. дз. (2-я гр.)

Іменныя формы дзеяслова			Прыметнікі і назоўнікі		
пасіў	герунд.	quasi-актыў	-лів-	-к-, -н-	-Ø, -а
+	гарэнне	гаручы	гарлівы	гаркі	гар
-	грыменне*	грымучы	грымлівы	[громкий]	гром
-	дымленне*	дымучы*	дымлівы	дымкі	дым
-	звіненне*	звінучы	званлівы*	звонкі	звон
-	гудзенне	гудучы*	гудлівы*	гудкі	гуд
-	рыпенне	рыпучы	рыплівы	рыпкі	рып+
-	сварбенне*	сварбучы*	сварблівы*	свербкі	сверб
-	сіпенне	сіпучы*	сіплівы*	сіпкі	сіп(-аты)
-	хрыпенне	хрыпучы*	хрыплівы	хрыпкі	хрып(-аты)
-	нудзенне*	нудзючы	нудлівы	нудны	нуда
-	смярдзенне*	смярдзючы	смурадлівы	смурадны	смурад
-	цярпенне	цярпучы*	цярплівы	нясцерпны	-
-	шуменне*	шумлючы*	шумлівы	шумны	шум
-	шыпенне	шыпучы	шыплівы*	-	шып
+	ляценне*	лятучы	-	лёткі	лёт
+	баленне*	балючы	-	-	боль
-	вісенне	вісючы*	-	-	-
+	кіпенне	кіпучы	-	-	-
-	карпенне*	-	карплівы*	-	-
+	курэнне	-	курлівы*	-	-
-	шчыменне*	-	шчымлівы	-	-
-	дудзенне	-	-	-	дуда
-	імжэнне*	-	-	-	імжа
-	ірдынне	-	-	-	іржа
-	карценне*	-	-	-	-
-	кішэць	-	-	-	-
-	ліпенне*	-	-	-	-
-	смыленне	-	-	-	-
-	шасценне	-	-	-	-

класу квазіілюмінатыўныя дзеясловы [табл. 5-а (л)], яны – самыя архаічныя і розныя ад астатніх як фармальна, так і семантычна. Сам факт існавання такой дыферэнцыяцыі сведчыць пра тое, што панятка прадукцыйнасці досыць адносны, калі яго стасоваць да класу агулам. З фармальнага боку ілюмінатыўныя дзеясловы адрозніваюцца сталым месцам націску, на суфіксальных фармантах *-e- (-э-), -a-* ў інфінітыве, які застаецца нязменным і ў асабовых формах дзеяслова. Націск на суфіксе – не выпадковая з’ява, разгледзеўшы дзеясловы II-га спражэння сістэмна, мы пераканаемся: яго пазіцыя звязаная з дыятэзаю. З семантычнага боку ілюмінатыўныя дзеясловы, як і статыўныя, – непераходныя, але гэта іншая непераходнасць, слабейшая, калі дапусціць тут градацыю, і адпаведна менш устойлівая. Розніца ж вынікае з версіі дзеясловаў.

Рэч у тым, што ілюмінатыўныя дзеясловы ў адрозненне ад статыўных маюць нейтральную версію (якую інакш можна назваць адцэнтравай недасягальнай). Як было сказана, гэта дзеянне, якое не замыкаецца на суб’екце і ў той жа час не мае аб’екта стасавання, таму, згодна з логікай рэчаў, дзеяслоў не можа мець і скразнога дапаўнення. Аднак ёсць адна акалічнасць, калі зададзенасць парушаецца. Дапаўненне ўзнікае тады, калі дзеянне само спараджае аб’ект. Прыкладам, *крычаць* – непераходны дзеяслоў, але ў выразках *крычаць песню, крычаць “біс”* ён набывае статус пераходнасці. Такую з’яву можна лічыць квазіпераходнасцю, яна адрозніваецца ад паўнавартай пераходнасці, тут у ролі скразнога дапаўнення не можа быць агенса. І ў той жа час у параўнанні з “ускоснай пераходнасцю” – псеўдапераходнасцю – тут няма сумневу ў ідэнтычнасці катэгорыі. Больш поўна пераходнасць рэалізуецца ў дзеясловах зроку: *глядзець* можна і *фільм*, і *хворага*. Статывы ў адрозненне ад ілюмінатываў не дапускаюць у прынцыпе падобных ваганняў пераходнасці, бо пазіцыя аб’екта ў статыве ўжо занятая – гэта сам суб’ект. Як бачым, класы дзеясловаў, якія пры павярхоўным паглядзе здаюцца падобнымі, на справе становяць поўны адварот, што праяўляецца і ў дэрывацыйнай валентнасці.

Калі стабільны галосны *-e-(-э-)* і лабільны *-a-/-э-* адрозніваюць групы, то праявы ілюмінатыўнасці ў гэтых групах супадаюць: націск стаіць на тэматычным галосным у інфінітыве, цяперашнім і прошлым часе, захоўваецца ў дзееназоўніку і нават у прыстаўкавых дэрыватах. Усе першасныя дзеясловы – непераходныя, калі не лічыць апісаных вышэй выпадкаў кантэкстуальнай транзітывацыі. Абедзве групы рэгулярна ўтвараюць герундыум і рэгулярна блакуюць пасіў у форме дзеяпрыметнікаў. Аднак у 2-й групе ёсць вынятакі: ад дзеяслова *гарэць* усё ж утвараецца прыметнік *гарэлы*. Мабыць, таму, што дзеяслоў мае розныя значэнні: ‘свяціць’ (ілюмінатыўнае дзеянне) і ‘тлець, цепліцца’ (статыўнае

дзеянне), прыметнік вынікае з апошняга. Таму *гарэць* – гэта семантычны гібрыд. Іншыя ілюмінатыўныя дзеясловы таксама зрэдку ўтвараюць дзеепрыметнікі на **-л-**: *збалелы, абляцелы, закурэлы*. У калонцы “пасіў” правай табл. 5-в такія выпадкі пазначаюцца знакам +.

Дэрывацыйная валентнасць ілюмінатываў даных груп – гэта комплекс агульных рысаў, якія збліжаюць гэтыя дзеясловы паміж сабой і адрозніваюць ад астатніх. Большая палова ілюмінатываў 2-й групы ўтварае прыметнікі на **-уч-ы**, у 3-й групе такія дэрываты таксама ёсць, але іх лік невялікі. Лічыцца, што прыметнікі з гэтым суфіксам – былыя дзеепрыметнікі, якія захаваліся як атавізм. Аднак нашы назіранні над сучасным маўленнем паказваюць, што прыметнікі падобнага тыпу ўтвараюцца і дагэтуль: *гудучы, цярплючы* і да т. п. (нават калі лічыць іх за аказіяналізмы). Каб быць дзеепрыметнікамі, дэрыватам на **-уч-ы** бракуе інгрэдыента дзеяслоўнасці – тэматычнага галоснага, які адсякаецца пры іх утварэнні. Ці мела гэта значэнне ў старажытнасці – невядома. Побач з атавістычнымі прыметнікамі на **-уч-ы** ад ілюмінатываў 2-й групы аднолькава часта ўтвараюцца і інтэнсіяльныя прыметнікі з суфіксам **-лів-**. І найчасцей яны існуюць паралельна, а дамінаваць пры гэтым можа толькі адзін з іх. Калі параўнаць *звінучы* і *званлівы*, *дымучы* і *дымлівы*, то ў першым разе і норма, і узус аддаюць перавагу дэрывату на **-уч-ы**, а ў другім – на **-лів-ы**. Для 3-й групы інтэнсіяльныя прыметнікі таксама ўласцівыя, і іх, у адрозненне ад “атавізмаў” на **-уч-ы**, не менш, чым у 2-й групе.

Для паўнаты карціны разгледзім карэляцыю ілюмінатываў з аднакаранёвымі прыметнікамі на **-к-і** (на фоне статываў), з іншымі прыметнікамі і элементарнымі назоўнікамі. З табл. 5-в (п.) і 5-г (п.) бачым: прыметнікавыя суфіксы **-к-** і **-н-** з каранямі ілюмінатыўных дзеясловаў спалучаюцца рэдка, асабліва мала паралеляў да 3-й групы, і гэта невыпадкава. У 2-й групе пераважаюць старажытныя асновы, матывацыя якіх даўно страчаная, а ў 3-й – дамінуюць гукаперайманы (апрача *тырчаць* і *маўчаць*, якія яўна выбіваюцца з групы, асабліва апошні). У адрозненне ад прыметнікаў на **-уч-ы** і **-лів-ы**, прыметнікі на **-к-і** і **-н-ы** матывуюцца назоўнікамі, як відаць з табл. 5-в (п.) і 5-г (п.), апошнія і ўзнікаюць там, дзе ёсць адпаведны элементарны назоўнік, і да ілюмінатываў маюць ускоснае дачыненне. Цікава яшчэ звярнуць увагу на парцыяльныя прыметнікі з суфіксам **-ат-**: *сіпаты* і *хрыпаты*. Яны таксама здаюцца тут выпадковымі, і гэта запраўды так, але ў кантэксце мовы іх з’яўленне невыпадкавае. Бо якраз дзеясловы *сіпець* і *хрыпець* разам з *сіпнуць* і *хрыпнуць* перадаюць уласцівасці чалавечага голасу, таму прыметнікі *сіпаты* і *хрыпаты* ў комплексе з падобнымі да іх прыметнікамі – *насаты*, *вусаты*, *лупаты*, *зрынаты* – займаюць адпаведную нішу.

Таблиця 5-г (л.). Формы ілюмінатыўнага дзеяслова (3-я гр.)

Інфінітыў	3-я асоба, цяпер. час		Прошлы час	Загадны лад
	адз. л.	мн. л.		
маўчаць-	маўчыць	маўчаць	маўчаў	маўчы
крычаць-	крычыць	крычаць	крычаў	крычы
блішчэць+	блішчыць	блішчаць	блішчэў	блішчы
трашчаць-	трашчыць	трашчаць	трашчаў	трашчы
вішчаць-	вішчыць	вішчаць	вішчаў	вішчы
дрыжаць+	дрыжыць	дрыжаць	дрыжаў	дрыжы
пішчаць-	пішчыць	пішчаць	пішчаў	пішчы
сычэць+	сычыць	сычаць	сычэў	сычы
верашчаць-	верашчыць	верашчаць	верашчаў	верашчы
гручаць-	гручыць	гручаць	гручаў	гручы
гырчаць*	гырчыць	гырчаць	гырчаў	гырчы
гучаць+	гучыць	гучаць	гучаў	гучы
брынчэць+	брынчыць	брынчаць	брынчэў	брынчы
бурчэць+	бурчыць	бурчаць	бурчэў	бурчы
вурчаць-	вурчыць	вурчаць	вурчаў	вурчы
журчэць+	журчыць	журчаць	журчэў	журчы
гурчаць+	гурчыць	гурчаць	гурчаў	гурчы
дрынчэць+	дрынчыць	дрынчаць	дрынчэў	дрынчы
свірчэць-	свірчыць	свірчаць	свірчэў	свірчы
турчаць-	турчыць	турчаць	турчаў	турчы
фырчаць-	фырчыць	фырчаць	фырчаў	фырчы
шуршэць+	шуршыць	шуршаць	шуршэў	шуршы
дзюрчэць+	дзюрчыць	дзюрчаць	дзюрчэў	дзюрчы
мычаць-	мычыць	мычаць	мычаў	мычы
сквірчэць-	сквірчыць	сквірчаць	сквірчэў	сквірчы
тырчаць-	тырчыць	тырчаць	тырчаў	тырчы
цурчэць+	цурчыць	цурчаць	цурчэў	цурчы
шабуршэць+	шабуршыць	шабуршаць	шабуршэў	шабуршы

Табліца 5-г (п.). Дэрываты і паралелі іл. дз. (3-я гр.)

Іменныя формы дзеяслова			Прыметнікі і назоўнікі		
пасіў	герунд.	quasi-актыў	-лів-	-к-, -н-	- Ø
-	маўчанне	-	маўклівы	-	-
-	крычанне	крыкучы	крыклівы	-	крык+
-	блішчэнне	бліскучы	-	-	бляск+
-	трашчанне	траскучы	трасклівы	-	трэск+
-	вішчанне	візгучы*	вісклівы	-	віск+
-	дрыжанне	дрыгучы	дрыжлівы*	дрогкі	[дрожь]
-	пішчанне	піскучы*	пісклівы	-	піск+
-	сычэнне	сыкучы*	сыклівы	-	сык+
-	верашчанне	-	верасклівы	-	вераск
-	гручанне	-	груклівы	-	грук+
-	гырчанне	-	гырклівы	-	гырк+
-	гучанне	-	гуклівы*	гучны	гук+
-	брынчэнне	-	брынклівы*	-	+
-	бурчанне	-	бурклівы	-	+
-	вурчанне	-	вурклівы*	-	+
-	журчанне	-	журклівы*	-	+
-	гурчанне	-	-	-	+
-	дрынчэнне	-	-	-	+
-	свірчэнне	-	-	-	+
-	турчанне	-	-	-	+
-	фырчанне	-	-	-	+
-	шуршэнне	-	-	-	+
-	дзюрчанне	-	-	-	-
-	мычанне	-	-	-	-
-	сквірчэнне	-	-	-	-
-	тырчанне	-	-	-	-
-	цурчанне	-	-	-	-
-	шабуршэнне	-	-	-	-

Табліца 5-д (л). **Формы імітатыўна-акцэлератыўнага дзеяслова**

Інфінітыў	3-я асоба, цяпер. час		Прошлы час	Загадны лад
	адз. л.	мн. л.		
балбацець*	балбаціць	балбацяць	балбацеў	балбаці
бліскацець	бліскаціць	бліскацяць	бліскацеў	бліскаці
браскацець	браскаціць	браскацяць	браскацеў	браскаці
булькацець	булькаціць	булькацяць	булькацеў	булькаці
буркацець*	буркаціць	буркацяць	буркацеў	буркаці
віскацець*	віскаціць	віскацяць	віскацеў	віскаці
вуркацець*	вуркаціць	вуркацяць	вуркацеў	вуркаці
грукацець*	грукаціць	грукацяць	грукацеў	грукаці
дрыгацець	дрыгаціць	дрыгацяць	дрыгацеў	дрыгаці
зіхацець+	зіхаціць	зіхацяць	зіхацеў	зіхаці
лапацець	лапаціць	лапацяць	лапацеў	лапаці
ляскацець	ляскаціць	ляскацяць	ляскацеў	ляскаці
мігацець+	мігаціць	мігацяць	мігацеў	мігаці
муркацець*	муркаціць	муркацяць	муркацеў	муркаці
рыпацець*	рыпаціць	рыпацяць	рыпацеў	рыпаці
слізгацець	слізгаціць	слізгацяць	слізгацеў	слізгаці
стракацець	стракаціць	стракацяць	стракацеў	стракаці
стукацець	стукаціць	стукацяць	стукацеў	стукаці
траскацець	траскаціць	траскацяць	траскацеў	траскаці
тупацець	тупаціць	тупацяць	тупацеў	тупаці
хлюпацець	хлюпаціць	хлюпацяць	хлюпацеў	хлюпаці
шальясцець	шальясціць	шальясцяць	шальясцеў	шальясці
шапацець	шапаціць	шапацяць	шапацеў	шапаці
шарахцець	шарахціць	шарахцяць	шарахцеў	шарахці
шаргацець	шаргаціць	шаргацяць	шаргацеў	шаргаці
шархацець	шархаціць	шархацяць	шархацеў	шархаці
гукацець*	гукаціць	гукацяць	гукацеў	гукаці
плюхацець*	плюхаціць	плюхацяць	плюхацеў	плюхаці
плюхцець	плюхціць	плюхцяць	плюхцеў	плюхці
туркацець*	туркаціць	туркацяць	туркацеў	туркаці

Табліца 5-д (п). Дэрываты і паралелі ім.-акц. дз.

Іменныя формы дзеяслова		Назоўнікі і прыметнікі	
пасіў	герундыум	-ат	-лів-, -к-, -енн-
–	балбаценне*	болбат*	бабатлівы
–	бліскаценне*	бліскат*	бліскатлівы*
–	браскаценне*	бразгат	бразгатлівы*
–	булькаценне	булькат	булькатлівы*
–	буркаценне	буркат	буркатлівы
–	віскаценне*	віскат	віскатлівы*
–	вуркаценне*	вуркат*	вуркатлівы
–	грукаценне*	грукат	грукатлівы
–	дрыгаценне	дрогат*	дрыгатлівы
–	зіхаценне	зіхата	зіхатлівы
–	лапаценне	лопат	лапатлівы
–	ляскаценне*	ляскат	ляскатлівы*
–	мігаценне	мігат*	мігатлівы
–	муркаценне*	муркат*	муркатлівы*
–	рыпаценне*	рыпат*	рыпатлівы*
–	слізгаценне	слізгат*	слізгатлівы*
–	стракаценне*	строкат	стракатлівы*
–	стукаценне*	стукат	стукатлівы*
–	траскаценне*	трэскат*	траскатлівы
–	тупаценне	тупат	тупатлівы
–	хлюпаценне	хлюпат	хлюпатлівы*
–	шалясценне	шэлест	шалестлівы*
–	шапаценне	шэпт	шапатлівы*
–	шарахценне*	шорах	шарахлівы*
–	шаргаценне	шоргат	шаргатлівы*
–	шархаценне	шорхат	шархатлівы*
–	гукаценне*	гукат*	–
–	плюхаценне*	плюхат*	–
–	плюхценне*	плюхат*	–
–	туркаценне*	туркат*	–

Працяг табл. 5-д (л.).

Інфінітыў	3-я асоба, цяпер. час		Прошлы час	Загадны лад
	адз. л.	мн. л.		
храбусцець	храбусціць	храбусцяць	храбусцеў	храбусці
хрыбусцець	хрыбусціць	хрыбусцяць	хрыбусцеў	хрыбусці
шалахцець	шалахціць	шалахцяць	шалахцеў	шалахці
шурхацець*	шурхаціць	шурхацяць	шурхацеў	шурхаці
мільгацець	мільгаціць	мільгацяць	мільгацеў	мільгаці
шалпацець	шалпаціць	шалпацяць	шалпацеў	шалпаці
шамацець+	шамаціць	шамацяць	шамацеў	шамаці
бубацець	бубаціць	бубацяць	бубацеў	бубаці
дыхцець	дыхціць	дыхцяць	дыхцеў	дыхці
капацець	капаціць	капацяць	капацеў	капаці
пыхцець	пыхціць	пыхцяць	пыхцеў	пыхці
рабацець	рабаціць	рабацяць	рабацеў	рабаці
тарахцець	тарахціць	тарахцяць	тарахцеў	тарахці
трупцець	трупціць	трупцяць	трупцеў	трупці
трымцець	трымціць	трымцяць	трымцеў	трымці
рагацець*	рагаціць	рагацяць	рагацеў	рагаці
сакацець*	сакаціць	сакацяць	сакацеў	сакаці
брынкацець*	брынкаціць	брынкацяць	брынкацеў	брынкаці
гаўкацець*	гаўкаціць	гаўкацяць	гаўкацеў	гаўкаці
гуркацець*	гуркаціць	гуркацяць	гуркацеў	гуркаці
дрынкацець*	дрынкаціць	дрынкацяць	дрынкацеў	дрынкаці
піскацець*	піскаціць	піскацяць	піскацеў	піскаці
пырскацець*	пырскаціць	пырскацяць	пырскацеў	пырскаці
трапацець*	трапаціць	трапацяць	трапацеў	трапаці
фыркацець*	фыркаціць	фыркацяць	фыркацеў	фыркаці
карпацець*	карпаціць	карпацяць	карпацеў	карпаці
зіркацець*	зіркаціць	зіркацяць	зіркацеў	зіркаці
сіпацець*	сіпаціць	сіпацяць	сіпацеў	сіпаці
грамацець*	грамаціць	грамацяць	грамацеў	грамаці
плюскацець*	плюскаціць	плюскацяць	плюскацеў	плюскаці

Працяг табл. 5-д (н.).

Іменныя формы дзеяслова		Назоўнікі і прыметнікі	
пасіў	герундыум	-ат	-лів-, -к-, -енн-
-	храбусценне	хробаст*	-
-	хрыбусценне*	хробаст*	-
-	шалахценне	шолах	-
-	шурхаценне*	шурхат*	-
-	мільгаценне	-	мільгатлівы*
-	шалпаценне*	шолпат	шалпатлівы
-	шамаценне	-	шаматлівы
-	бубаценне*	-	-
-	дыхценне*	-	-
-	капаценне*	-	-
-	пыхценне*	-	-
-	рабаценне*	-	-
-	тарахценне	-	-
-	трупценне*	-	-
-	трымценне	-	-
-	-	рогат	рагатлівы*
-	-	сокат	сакатлівы
-	-	брынкат*	-
-	-	гаўкат*	-
-	-	гуркат*	-
-	-	дрынкат*	-
-	-	піскат*	-
-	-	пырскат*	-
-	-	тропат	-
-	-	фыркат*	-
-	-	-	карпатлівы
-	-	-	зіркатлівы*
-	-	-	сіпатлівы*
-	-	-	-
-	-	-	-

Працяг табл. 5-д (л.).

Інфінітыў	3-я асоба, цяпер. час		Прошлы час	Загадны лад
	адз. л.	мн. л.		
тахкацець*	тахкаціць	тахкацяць	тахкацеў	тахкаці
цуркацець*	цуркаціць	цуркацяць	цуркацеў	цуркаці
якацець*	якаціць	якацяць	якацеў	якаці
яўкацець*	яўкаціць	яўкацяць	яўкацеў	яўкаці
хрумсцець+	хрумсціць	хрумсцяць	хрумсцеў	хрумсці
летуцець	летуціць	летуцяць	летуцеў	летуці

Асаблівасць класу ілюмінатыўных дзеясловаў у тым, што ад іх утвараюцца не толькі працэсуальныя назоўнікі *рыпенне, трашчанне, бурчанне, пішчанне*, рэзультатыўныя назоўнікі *рып, трэск, піск*, але і рэзультатыўна-серыйныя – *трэскат, буркат, піскат, бляскат, дрогат* і нават *крыкат, гукат*. Варта падкрэсліць: рэзультатыўна-серыйныя дэрываты значна прадукцыйнейшыя за папярэднія. Зрэшты, 2-я група практычна не ўтварае рэзультатыўна-серыйныя назоўнікі, затое ад дзеясловаў 3-й групы яны ўтвараюцца блізу рэгулярна. Няма такіх дэрыватаў хіба толькі ад негукапераймальных дзеясловаў *маўчаць, тырчаць*, не знайшлося і ад *дзюрчэць, цурчэць*, але гэта не значыць, што ад апошніх не могуць знайсціся. Калі ж знаходзім рэзультатыўна-серыйныя дэрываты, ў 2-й групе, накштальт *рыпат* (адзіны, які нам вядомы), то ён таксама паходзіць ад гукапераймальных дзеясловаў.

А ўжо ад рэзультатыўна-серыйных назоўнікаў, сваім парадкам, утвараюцца другасныя ілюмінатывы, якія становяць асобны падклас імітатыўна-акцэлератыўных дзеясловаў *бліскацець, траскацець* і г. д. Каб не перагружаць табл. 5-в (п.) і 5-г (п.), мы азначылі наяўнасць рэзультатыўна-серыйных дэрыватаў знакам + у апошняй калонцы, а іх узоры падалі ў табл. 5-д (п.), тым самым перакінуўшы масток паміж першаснымі і другаснымі ілюмінатывамі. Няма бадай што ніводнага выпадку, каб рэзультатыўна-серыйны назоўнік не стаў прыступкай да ўтварэння імітатыва. Напамнім, імітатыўныя дзеясловы вылучаюцца ў трох розных класах і становяць сабой міжкласавы кластар, але ў клас ілюмінатыўных уваходзяць толькі акцэлератыўныя, якія перадаюць самы хуткасны паўтор дзеяння. Іх характарыстыкі, як фармальныя, так і семантычныя, можна не называць, бо яны ідэальна рэалізуюць ілюмінатыўнасць як такую: і націск на тэматычным галосным *-е-*, і непераходнасць пры нейтральнай версіі, і немажлівасць пасіўных

Працяг табл. 5-д (п.).

Іменныя формы дзеяслова		Назоўнікі і прыметнікі	
пасіў	герундыум	-ат	-лів-, -к-, -енн-
–	–	плюскат	–
–	–	цуркат*	–
–	–	ёкат*	–
–	–	–	–
–	хрумсценне*	хрумст*	хрумсткі
–	летуценне	–	летуценны

дзеепрыметнікаў пры рэгулярным утварэнні дзееназоўнікаў, хоць і не да кожнага дзеяслова апошнія знайшліся.

Трэба зазначыць, што імітатыўна-акцэлератыўныя дзеясловы патэнцыйна – даволі прадукцыйныя, толькі іх не патрабуецца вялікая колькасць. Выпадкі, пазначаныя ў табл. 5-д (л.) знакам*, не фіксуюцца ў ГСД, няма ў нарматыўных слоўніках і дзееназоўнікаў, назоўнікаў ды прыметнікаў, пазначаных у табл. 5-д (п.)*, але ўва ўжытку іх колькасць штодня расце, нам без намаганняў удалося ледзь не падвоіць спіс ГСД. Кваліфікаванне ілюмінатыўных дзеясловаў, асабліва найактыўнейшай часткі – імітатыўна-акцэлератыўных, як непрадукцыйных не спрыяе іх разуменню. “Неўзаконеных” жа іменных дэрыватаў знайшлося яшчэ больш. У табліцах дзеясловы і іменныя дэрываты падаюцца па меры вычэрпвання і ў парадку спадання рэгулярнасці: дзееназоўнікі, потым назоўнікі і нарэшце – прыметнікі.

Наагул дзееназоўнікі не мусяць вычэрпвацца, вычэрпваюцца, як можна заўважыць, ад тых дзеясловаў, якія не падаюцца ў ГСД, г. зн. нечастотных. Да дзеясловаў з ГСД, адпаведна, не заўсёды знаходзяцца ў ГСН дзееназоўнікі, давляюся браць іх з інтэрнэту. Інакш кажучы, калі дзеяслоў частотны, то дзееназоўнік да яго не заўсёды частотны, а калі дзеяслоў нечастотны, то дзееназоўніка можа не знайсціся зусім, хоць ніякіх перашкод да яго ўзнікнення як бы няма. А для рэзультатыўна-серыйных назоўнікаў могуць здарацца і перашкоды, семантычныя ці фанетычныя. Нягледзячы на тое, што імітатыўна-акцэлератыўныя дзеясловы паходзяць ад рэзультатыўна-серыйных назоўнікаў, не да ўсіх знайшліся выточныя словы, да пэўных дзеясловаў, як *мільгаецць*, *бубаецць*, *зіркаецць*, *сіпаецць* мабыць, ніколі і не існавала адпаведных назоўнікаў, што, як і ў выпадку з **-нн-е**, сведчыць пра самастойнасць фарманта **-ц-е-**. Затое прыметнікі з суфіксам **-лів-**, мабыць, утвараюцца

ад усіх імітатыўна-акцэлератыўных дзеясловаў, хоць і не ўсе патэнцы мелі рэалізацыю. Цікава назіраць на фоне стабільнасці **-лів-**, што суфікс **-уч-** з дзеясловамі 2-й групы спалучаўся часта, з дзеясловамі 3-й групы – рэдка, а ў імітатыўна-акцэлератыўных дзеясловах дэрываты з **-уч-**, як выявілася, немажлівыя. У цэлым прыметнікі на **-уч-ы** і **-лів-ы**, мабыць, конгеніяльныя ілюмінатыўным дзеясловам, але пакуль што спыняцца на гэтым не будзем.

Два ніжнія радкі табл. 5-д (л.) займаюць дзеясловы *хрумсцець* і *летуцець*, якіх там не павінна быць у прынцеце, гэтыя дзеясловы мусілі б знаходзіцца ў табл. 5-в (л.) (хоць і там яны будуць выбівацца з агульнага стандарту). Яны падобныя да імітатыўна-акцэлератыўных дзеясловаў, а насамрэч *хрумст* не рэзультатыўна-серыйны назоўнік, а проста рэзультатыўны, іначай ён мусіў бы мець выгляд **хрумкат* ці **хрумат*, дэрыват жа быў бы – **хрумкацець*. А дзеяслоў *летуцець* мусіў бы мець форму **летацець* і матывавацца назоўнікам **летат*, тады ад яго ўтвараўся б прыметнік **летатлівы*. Аднак у рэальнасці нічога падобнага няма, і мы ад назоўніка *хрумст* маем прыметнік *хрумскі*, а ад *летуценне* – прыметнік *летуценны*. Гэтая неадпаведнасць паказвае, якая істотная розніца між першаснымі і другаснымі ілюмінатывамі, а таксама паказвае, як прыналежнасць да розных падкласаў уплывае на дэрывацыйную валентнасць дзеясловаў. Усведамленне гэтай розніцы дапаможа зразумець і анамаліі ілюмінатываў з табл. 5-а і 5-б (і левых і правых), для гэтага вернемся ў самы пачатак раздзелу.

Дзеясловы з табл. 5-а (л.) – пераходныя, і гэта, здавалася б, так падрывае карэляцыю зместу і формы, што спасылка на іх архаічнасць слаба ратуе. Але гэтыя дзеясловы адрозніваюцца ад апісаных вышэй ілюмінатываў не толькі зместам. Дзеяслоў *відзець* мае націск не на тэматычным галосным, а на корані. Нібыта ён адзін такі, але, калі возьмем формы цяперашняга часу, то націск на корані выявім у іншых квазіілюмінатыўных дзеясловах: *верцяць*, *дэргаць*, *хочуць*, *гоняць*. А калі дадамо сюды і прыстаўкавыя перфектывы, то націск на корані знойдзецца і ў рэшты, у тым ліку ў ілюмінатывах 1-й групы: *угледзіць*, *улежыць*, *устойць*, *наседзіць*. Нічога падобнага няма ў 2-й і 3-й групам, перфектывы: *завяніць*, *накрычыць* – ува ўсіх формах захоўваюць націск на суфіксе. Толькі самы нетыповы дзеяслоў з 3-й групы – *змоўчаць* – перажывае змену месца націску. А значыць, як квазіілюмінатывы, так і ілюмінатывы 1-й групы выбіваюцца з свайго класу фармальна, а за гэтымі праявамі формы стаяць і змястоўныя адрозненні, некаторыя з іх не адразу кідаюцца ў вочы. І зусім невыпадкова ўсе анамальныя дзеясловы – архаічныя.

Ёсць заканамернасць: калі ў інфінітыве націск стаіць на корані (*відзець*), то ў астатніх формах ён ніколі не пераходзіць на суфікс, а калі

ў інфінітыве націск на суфіксе, то ён можа як перамяшчацца на корань (*вярцець*), так і стала заставацца на суфіксе (*звінець*). І ніколі не бывае так, каб націск, які стаяў у інфінітыве на корані, у цяперашнім часе перайшоў на суфікс. Гэтае правіла слушнае як для ілюмінатыўных дзеясловаў, так і для фактытыўных. Націск на тэматычным галосным сігналізуе пра дуратыўнасць дзеяння, пра недакончанасць трывання і пра непераходнасць дзеяслова, а перанос націску на корань звязаны з перфектыўнасцю дзеяння, дакончаным трываннем і пераходнасцю дзеяслова. Гэтая заканамернасць істотная для разумення беларускага дзеяслова, але яна – неадназначная, можна сказаць, дыялектычная, і часам пераходзіць у сваю супраціўнасць.

Возьмем, прыкладам, дэрываты з прыстаўкай **на-** (тою, якую С. Карцэўскі назваў “адзінай строга пераходнай” [Карцевский 2004: 114]) ад дзеясловаў 1-й групы *стаяць*, *сядзець*, *ляжаць* (тлумачэнні слоў даюцца паводле ТСБМ у скарачаным выглядзе):

- 1) **настаяць** ‘ператварыць подціл у гной’ – кумулятыў;
- 2) **настояць** ‘зрабіць настойку або настой’ – каўзатыў;
- 3) **насядзець**, гл. *наседзець*;
- 4) **наседзець** а) ‘сагрэць яйкі’ – каўзатыў;
б) ‘нажыць хваробу’ – кумулятыў;
- 5) **наляжаць** ‘атрымаць пролежні’ – кумулятыў;
- 6) **належаць** ‘быць уласнасцю’ – рэляцыйны дзеяслоў.

Усе няцотныя прыклады маюць націскі на суфіксе, цотныя – на корані, іх значэнні, згодна з ТСБМ, у двух выпадках не супадаюць, а ў адным нібыта супалі. Аднак і пры супадзенні кумулятыўны чын больш пасуе дзеяслову з націскам на суфіксе. Калі гэта так, то дзеясловы з націскам на суфіксе ўва ўсіх трох выпадках – гэта перфектывы да *стаяць*, *сядзець*, *ляжаць*, і чыны ўва ўсіх трох выпадках супадаюць. У цотных прыкладах з націскам на корані ў двух першых выпадках утвараюцца каўзатыўныя дзеясловы, а ў апошнім – рэляцыйны. І калі ў першых двух выпадках пераходнасць узмацняецца (бо каўзатыўная пераходнасць наймацнейшая), то ў апошнім выпадку – усё наадварот, утвараецца дзеяслоў *належаць*, які не толькі непераходны, але і не можа быць пераходным, ды і не можа мець дакончанага трывання. Гэта той выпадак, пра які А. Шахматаў пісаў: “Спачатку ўсе складзеныя з прыймёнамі дзеясловы мелі значэнне дакончанага трывання”, пакуль не “былі парушаныя выточныя ўмовы адрознівання відаў з прычыны неалагізмаў, новых штучных утварэнняў” [Шахматов 1952: 207].

Фактычна ў цотных прыкладах перад намі дзеясловы, якія не могуць ужо разглядацца як перфектывы да *стаяць*, *сядзець*, *ляжаць*. Праўда, калі ў першых двух выпадках новы іншай прыроды дзеяслоў

сяк-так прыстасоўваецца да старых, захоўваючы з імі і семантычную, і граматычную лучнасць, ужыўляецца ў іх, то ў апошнім адбываецца поўны адрыў ад значэння першаснага дзеяслова. Дыялектыка тут у тым, што пераходнасць, якая мусіла б узрасці, пры адрыве не ўзнікае, відаць, таму, што не адбываецца перфектывацыя.

Квазіілюмінатыўныя дзеясловы (пераходнасць якіх задаецца ад пачатку і абумоўліваецца іх лексічнай семантыкай), натуральна, здольныя ўтвараць пасіўныя дзеепрыметнікі прошлага часу, але не сказаць каб тут назіралася нейкая паслядоўнасць. Ад *відзець* маем толькі кароткую форму *відзён* ды атавістычны прыметнік (былы пасіў цяперашняга часу) – *відомы*, ад *дзяржаць* і *вярцець* – толькі пасівы ў форме перфектываў – *адзержаны* ды *заверчаны*, ад аднаскладовага *імчаць* (*мчаць*) і рознаспрагальнага *хацець* дзеепрыметнікаў няма зусім, і толькі ад *гнаць* (дэфармаванага фактытыва *гоніць*) і *глядзець* маем *гнаны* і *гледжаны*. Інакш кажучы, пераходнасць тут не вельмі спрыяе ўтварэнню пасіўных дзеепрыметнікаў. Дый аднакаранёвыя прыметнікі – *відны*, *няўздержны*, *гонкі*, *вёрткі*, *вяртлявы*, *імклівы* – не даюць дакладнага словаўтваральнага алгарытму – тыповы выпадак “збрабнення” і “рассейвання” [Виноградов 1972: 356] граматычных формаў. Прыклад квазіілюмінатыўных і імітатыўна-акцэлератыўных дзеясловаў паказвае, як у абсягах аднаго класу могуць суіснаваць атавістычныя непрудукцыйныя з’явы і новыя прадукцыйныя.

Ёсць свае вартыя ўвагі адметнасці і ў дэрывацыйным атачэнні ілюмінатываў 1-й групы. З аднаго боку, яны не моцна розняцца ад 2-й і 3-й груп: дзеясловы 1-й групы таксама ўтвараюць герундыум і не ўтвараюць пасіў. З іншага боку, ад іх не ўтвараюцца прыметнікі на **-уч-ы (-юч-ы)**, тыповыя для 2-й групы, затое ёсць дэрываты на **-ач-ы (-яч-ы)**: *спячы*, *ляжачы*, *стаячы*, *сядзячы*. Гэта таксама прыметнікі, а не дзеепрыметнікі, але, у адрозненне ад утварэнняў на **-уч-ы**, яны маюць уласцівасці і дзеепрыметнікаў, таму могуць ужывацца ў гэтай якасці. Таксама варта звярнуць увагу на тое, што названыя дзеепрыметнікі не супадаюць з дзеепрыслоўямі: *сплючы*, *лёжачы*, *стоячы*, *сёдзячы*. А значыць, няма падстаў для неўжывання дзеепрыметнікаў, бо менавіта супадзенне іх з дзеепрыслоўямі паслужыла падставай для элімінацыі такіх дзеепрыметнікаў з літаратурнай мовы [Чорны 1973: 112]. Цікава, што і іншыя ілюмінатывы могуць утвараць падобныя дзеепрыметнікі: *вісячы*, *сіпячы*, *ляцячы*, *крычачы*, *дрыжачы*, *пішчачы*, якія не супадаюць ні з дзеепрыслоўямі: *вісучы*, *сіпучы*, *летучы*, *крычучы*, *дрыжучы*, *пішчучы*, ні з прыметнікамі: *лятучы*, *крыкучы*, *дрыгучы*, *піскучы*. Гэтыя факты ў значнай меры пацвярджаюць меркаванні тых лінгвістаў, якія выступалі за ўжыванне актыўных дзеепрыметнікаў [гл.: Бузук 1928: 111–116]. Але

пакінем гэтую пабочную праблему адкрытай, бо яна мае разглядацца асобна, і то практычна.

Анонс у якасці замкнення

У канцы даследавання традыцыйна прынята рабіць высновы, аднак наша апісанне класаў дзеяслова далёкае ад завяршання. Мы апісалі два класы, а не апісанымі застаюцца яшчэ сем, аб'ёмнейшыя ды складанейшыя за кампактныя і празрыстыя класы разгледжаных тут дзеясловаў. І таму замест падагульнення зробім невялікую анатацыю таго, што стане працягам гэтага артыкула.

Раздзел 2.4. Медыятывы дзеясловы (I) будзе пачынацца словамі:

Цяпер мы звернемся да класу дзеясловаў, які можна назваць анталагічным пачаткам усіх класаў (бо статыўныя выканалі ролю гнасеалагічнага пачатку). У сінхраніі дзеясловы першага спражэння з тэматычным галосным **-а-** могуць выступаць як немаркіраваныя. І гэта не адзін клас, а два: прадукцыйныя дзеясловы з чаргаваннем **-а-** / **-ај-**, нахшталт *чытаць* / *чытае*, і непрадукцыйныя з чаргаваннем **-а-** / \emptyset , нахшталт *пісаць* / *піша*. Прадукцыйны клас на **-а-** запраўды мусіць называцца медыятывым, бо гэта “мора, дзе зліваюцца ўсе рэкі” – няма такога класу, які б не ўліўся ў яго, а непрадукцыйныя дзеясловы на **-аць** (якраз яны стаяць на чарзе) – гэта нешматлікі атавістычны клас, і ў яго не пераходзяць астатнія класы пасля прэфіксацыі. І ўсё ж, нельга не ўлічваць таго, што паміж абодвума класамі адбываецца сталая канверсія – зазвычай непрадукцыйныя дзеясловы на **-аць** пераходзяць у прадукцыйныя (ці наадварот). Пры гэтым канверсія практычна не адбываецца на семантыцы – ці таму, што паміж класамі проста не існуе семантычнай розніцы, ці таму, што суфікс **-а-** не нясе ніякай спецыфічнай семантыкі і абодва класы немаркіраваныя. З гэтай прычыны пажадана, каб абодва класы мелі супольную назву.

Дагэтуль апісваныя класы былі непераходныя. А медыятывы сярод усіх непрадукцыйных дзеясловаў з тэматычным галосным – адзіны клас, які ў асноўнай масе – пераходны. Гэта, можна сказаць, “самыя дзеяслоўныя” з разгледаных дагэтуль дзеясловаў, бо без пераходнасці славянскі дзеяслоў у прынцыпе не можа адбыцца як часціна мовы. У гэтым і палягае анталагічнае значэнне медыятываў-І. Праўда, пераходнасць – з’ява не абсалютная, менш стабільная за непераходнасць (што асабліва заўважаецца на тле абсалютывыянасці статыўных дзеясловаў), таму сярод медыятываў сустракаюцца і непераходныя, а адзін з падкласаў у іх цалкам непераходны.

А раздзел 2.5. Афарматыўныя дзеясловы пачнецца так:

Афарматыўныя, ці інакш атэматычныя [Исаченко 1960: 86], дзеясловы – адзіныя, якія не ёсць класам у поўным значэнні гэтага слова, яны становяць сабой комплекс архаічных груп. У адных – “аснова інфінітыва зусім адарваная ад асновы цяперашняга часу” [Виноградов 1972: 355],

у другіх “выяўляецца пэўны паралелізм з прадукцыйнымі класамі” [Виноградов 1972: 356]. Аднак і гэтыя “не ўплываюць паводле аналогіі на іншыя дзеясловы” [Карцевский 2004: 88]. Дык “ці варта вылучаць такія дзеясловы ў асобныя класы ці проста разглядаць як адзінкавыя” [Кузнецов 1952: 272]? А калі яны фармальна супадаюць з тэматычнымі, то ці варта першыя далучаць да другіх на падставе вонкавага падабенства? Далучэнне толькі разбурае семантычнае адзінства тэматычных класаў. Сумнеў выклікае нават тое, што атэматычныя дзеясловы маглі служыць прататыпамі для тэматычных, хутчэй яны супалі выпадкова.

Агулам афарматыўныя дзеясловы дзеляцца на тыя, у якіх безафіксная аснова сканчаецца на зычныя (кансанантныя), і тыя, у якіх аснова канчаецца на галосныя (вакалічныя), але гэтая апазіцыя не мае семантычных карэлятаў. Кансанантныя дзеясловы з’яўляюць нават адметнае фанетычнае аблічча: на *-ці* (*церці*) і на *-чы* (*лячы*), якое не мае аналагаў у іншых класах. Але тут гармонію “псуюць” вакалічныя з іх анархіяй і “паралелізмам” з тэматычнымі класамі. Калі і ў А. Вастокава, і ў А. Шахматава асноўная колькасць таксонаў узрасла якраз за кошт атэматычных дзеясловаў, то С. Карцэўскі нават не ставіўся да іх усур’ёз, калі В. Вінаградаў мусіў знайсці для іх месца сярод тэматычных класаў, то А. Ісачанка вылучаў па-за класамі як асобныя групы і “ізаляваныя дзеясловы” [Ісачанка 1960: 97–126]. Мы, не маючы намеру пераймаць нейчы досвед, прыйшлі да выніку, падобнага як у А. Ісачанкі, з тую толькі розніцай, што аб’ядналі гэтыя групы ў адзін клас. Для гэтага ёсць не толькі фармальныя падставы (кансанантныя дзеясловы), але і семантычныя, на якіх далей варта будзе спыніцца асобна.

Фрагменты анансаванага працягу паказваюць, у якім кірунку мае развівацца наша даследаванне. Ведаць гэта важна не толькі дзеля перспектывы, але і дзеля больш глыбокага разумення ўсяго сказанага вышэй. Бо значэнне кожнага класа дзеясловаў раскрываецца ў яго апазіцыі да астатніх класаў. Аналіз усіх класаў павінен завершыцца сінтэзам у кластарых, што ўспаміналася вышэй, і толькі тады мы будзем мець уяўленне пра сістэму беларускага дзеяслова, а ўжо на гэтай аснове можа рабіцца апісанне чынаў².

References

- Agrell' Sigurd. 1962. *O sposobah dejstviâ pol'skogo glagola* (35–39). V: *Voprosy glagol'nogo vida*. Moskva: Izdatel'stvo inostrannoï literatury [Агрелль Сигурд. 1962. *О способах действия польского глагола* (35–39). В: *Вопросы глагольного вида*. Москва: Издательство иностранной литературы].
- Antichnyye teorii yazyka i stilya*. 1936. Moskva – Leningrad: OGIZ-SOTSEGIZ [Античные теории языка и стиля. 1936. Москва – Ленинград: ОГИЗ-СОЦЭГИЗ].
- Avilova Natal'ya. 1976. *Vid glagola i semantika glagol'nogo slova*. Moskva: Nauka [Авилова Наталья. 1976. *Вид глагола и семантика глагольного слова*. Москва: Наука].

² Гэтае даследаванне стала мажлівым дзякуючы матэрыялам з корпусу дзеяслова, ласкава ўжычаным аўтару светлай памяці Фёдарам Піскуновым.

- Bielaruskaja hramatyka ŭ dzviuch častkach*. 1985. Č. 1. *Fanalohija. Arfaepija. Marfalohija. Slovaŭtvarennie. Nacisk*. Red. M.V. Biryła, P.P. Šuba. Minsk: Navuka i technika [Беларуская граматыка ў дзвюх частках. 1985. Ч. 1. *Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск*. Рэд. М.В. Бірыла, П.П. Шуба. Мінск: Навука і тэхніка].
- Bondarko Aleksandr, Bulanin Lev. 1967. *Russkiy glagol*. Leningrad: Prosveshcheniye [Бондарко Александр, Буланін Лев. 1967. *Русский глагол*. Ленинград: Просвещение].
- Bromley Sof'ya. 1965. *Printsipy klassifikatsii glagola v sovremennom russkom yazyke*. "Voprosy yazykoznaniiya" № 5: 67–83 [Бромлей Софья. 1965. *Принципы класіфікацыі глагола в современном русском языке*. "Вопросы языкознания" № 5: 67–83].
- Bušliakoŭ Juraś. 2002. *Jan Stankievič jak ideoliah bielaruskaha moŭnaha puryzmu* (534–578). U: Jan Stankievič. *Zbor tvoraŭ u 2 tamoch*. Т. 2. Minsk: Encyklopedyys: [Бушлякоў Юрась. 2002. *Ян Станкевіч як ідэолаг беларускага моўнага пурызму* (534–578). У: Ян Станкевіч. *Збор твораў у 2 тамах*. Т. 2. Мінск: Энцыклапедыкс:].
- Buzuk Piotr. 1928. "Kul'tura movy" ŭ "Uzvyššy". "Maladniak" № 5–6: 111–116 [Бузук Пётр. 1928. "Культура мовы" ў "Узвышшы". "Маладняк" № 5–6: 111–116].
- Čorny Kuźma. 1973. *Zbor tvoraŭ u 8-i tamach*. Т. 8. Minsk: Mastackaja litaratura [Чорны Кузьма. 1973. *Збор твораў у 8-і тамах*. Т. 8. Мінск: Мастацкая літаратура].
- DABM (*Dyjalektalahičny atlas bielaruskaj movy*). Minsk: Vydaviectva AN BSSR, 1963 [ДАБМ (*Дыялекталагічны атлас беларускай мовы*). Мінск: Выдавецтва АН БССР, 1963].
- ESBM-5 (*Etymalahičny sloŭnik bielaruskaj movy*. Т. 5. К–Л). Red. V.U. Martynaŭ. 1989. Minsk: Navuka i technika [ЭСБМ-5 – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*. Т. 5. К–Л. Рэд. В.У. Мартынаў. 1989. Мінск: Навука і тэхніка].
- Fortunatov Filipp. 1899. *O zalogakh russkago glagola*. Sankt-Peterburg: Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk [Фортунатовъ Филиппъ. 1899. *О залогахъ русскаго глагола*. Санкт-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ].
- Galkina-Fedoruk Yevdokiya. 1957. *Sovremennyy russkiy yazyk: Leksikografiya. Fonetika. Morfologiya*. Moskva: Uchpedgiz [Галкина-Федорук Евдокия. 1957. *Современный русский язык : Лексикография. Фонетика. Морфология*. Москва: Учпедгиз].
- Gorbova Yelena. 1999. *Opyt razrabotki universal'noy klassifikatsii kharakterov glagol'nogo deystviya* (7–13). V: *Materialy XXVIII mezhvuzovskoy nauchno-metodicheskoy konferentsii prepodavateley i aspirantov*. Вып. 16. *Sektsiya obshchego yazykoznaniiya*. Chast' 1. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta [Горбова Елена. 1999. *Опыт разработки универсальной классификации характеристик глагольного действия* (7–13). В: *Материалы XXVIII межвузовской научно-методической конференции преподавателей и аспирантов*. Вып. 16. *Секция общего языкознания*. Часть 1. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета].
- Gorbova Yelena. 2017. *Grammaticheskaya kategoriya aspekta i kontekst (na materiale ispanskogo i russkogo yazykov)*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterbgskogo universiteta [Горбова Елена. 2017. *Грамматическая категория аспекта и контекст (на материале испанского и русского языков)*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета].
- Grammatika russkogo yazyka v 2 tomakh*. 1952. Т. I. Red. V.V. Vinogradov, Ye.S. Istrina, S.G. Barkhudarov. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR [Грамматика русского языка в 2 томах. 1952. Т. I. Ред. В.В. Виноградов, Е.С. Истрина, С.Г. Бархударов. Москва: Издательство АН СССР].
- Grammatika russkogo yazyka v 2 tomakh*. 1960. Т. I. Red. V.V. Vinogradov, Ye.S. Istrina, S.G. Barkhudarov. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR [Грамматика русского языка в 2 томах. 1960. Т. I. Ред. В.В. Виноградов, Е.С. Истрина, С.Г. Бархударов. Москва: Издательство АН СССР].

- в 2 томах. 1960. Т. I. Ред. В.В. Виноградов, Е.С. Истрина, С.Г. Бархударов. Москва: Издательство АН СССР].
- Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka*. Red. N.Yu. Shvedova. 1970. Moskva: Nauka [Грамматика современного русского литературного языка. Ред. Н.Ю. Шведова. 1970. Москва: Наука].
- Gvozdev Aleksandr. 1958. *Sovremennyy russkiy literaturnyy yazyk*. Ch. 1: Fonetika. Morfologiya. Moskva: Uchpedgiz [Гвоздев Александр. 1958. Современный русский литературный язык. Ч. 1: Фонетика. Морфология. Москва: Учпедгиз].
- Hramatyka bielaruskaj movy ŭ 2 tamach*. 1962. Т. 1: *Marfalohija*. Red. K.K. Atrachovič, M.H. Bulachaj. Minsk: Vydavieŭstva AN BSSR [Граматыка беларускай мовы ў 2 тамах. 1962. Т. 1: Марфалогія. Рэд. К.К. Атраховіч, М.Г. Булахай. Мінск: Выдавецтва АН БССР].
- HSD (*Hramatyčny sloŭnik dziejaslova: A–Ja*). 2013. Minsk: Bielaruskaja navuka [ГСД (Граматычны слоўнік дзеяслова: А–Я). 2013. Мінск: Беларуская навука].
- HSN (*Hramatyčny sloŭnik nazoŭnika: A–Ja*). 2013. Minsk: Bielaruskaja navuka [ГСН (Граматычны слоўнік назоўніка: А–Я). 2013. Мінск: Беларуская навука].
- HSP (*Hramatyčny sloŭnik prymetnika, zajmiennika, ličebnika, prysloŭja: A–Ja*). 2013. Minsk: Bielaruskaja navuka [ГСП (Граматычны слоўнік прыметніка, займенніка, лічэбніка, прыслоўя: А–Я). 2013. Мінск: Беларуская навука].
- Isachenko Aleksandr. 1960. *Grammaticeskij stroj russkogo yazyka v sopostavlenii s slovatskim. Morfologiya*. Ch. 2. Bratislava: Izdatel'stvo Slovatskoy Akademii Nauk [Исаченко Александр. 1960. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология. Ч. 2. Братислава: Издательство Словацкой Академии Наук].
- Jankoŭski Fiodar. 1989. *Histryčnaja hramatyka bielaruskaj movy*. Minsk: Vyšejšaja škola [Янкоўскі Фёдар. 1989. Гістарычная граматыка беларускай мовы. Мінск: Вышэйшая школа].
- Kartsevskiy Sergey. 2004. *Sistema russkogo glagola (31–205)*. V: *Kartsevskiy Sergey. Iz lingvističeskogo nasledija*. Т. II. Moskva: Yazyki slavyanskoy kul'tury [Карцевский Сергей. 2004. Система русского глагола (31–205). В: Карцевский Сергей. Из лингвистического наследия. Т. II. Москва: Языки славянской культуры].
- Kaŭrus Aliaksiej. 2011. *Da svajho slova: Pytanni kul'tury movy*. Minsk: RIVŠ [Каўрус Алексей. 2011. Да свайго слова: Пытанні культуры мовы. Мінск: РИВШ].
- Kholodovich Aleksandr. 1963. *O predel'nykh i nepredel'nykh glagolakh (po dannym koreyskogo i yaponskogo yazykov)*. V: *Filologiya stran Vostoka*. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta [Холодович Александр. 1963. О предельных и неопредельных глаголах (по данным корейского и японского языков). В: Филология стран Востока. Ленинград: Издательство Ленинградского университета].
- Klimov Georgiy. 2009. *Tipologiya yazykov aktivnogo stroya*. Moskva: Knizhnyy dom «LIBROKOM» [Климов Георгий. 2009. Типология языков активного строя. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ»].
- Knyazev Yuriy. 2007. *Grammatičeskaya semantika: Russkiy yazyk v tipologičeskoj perspektive*. Moskva: Yazyki slavyanskikh kul'tur [Князев Юрий. 2007. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе. Москва: Языки славянских культур].
- Komte Rozhe. 2006. *O klassifikatsii slavyanskogo glagola v pervoy polovine XX veka: Pol' Buayye, Sergey Kartsevskiy i Antuan Meuye*. "Voprosy yazykoznanija" № 1: 102–122 [Комте Роже. 2006. О классификации славянского глагола в первой половине XX века: Поль Буайе, Сергей Карцевский и Антуан Мейе. "Вопросы языкознания" № 1: 102–122].

- Krivitskiy Aleksandr. 1990. *Morfologiya* (80–219). V: Krivitskiy Aleksandr, Mikhnevich Arnol'd, Podluzhnyu Aleksandr. *Belorusskiy yazyk dlya govoryashchikh po-russki*. Minsk: Vysheyshaya shkola [Кривицкий Александр, Михневич Арнольд, Подлужный Александр. *Белорусский язык для говорящих по-русски*. Минск: Вышэйшая школа].
- Kuznetsov Potr. 1952. *Glagol*. V: *Sovremennyy russkiy yazyk. Morfologiya (Kurs lektsiy)*. Red. V. Vinogradov. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta: 251–361 [Кузнецов Пётр. 1952. *Глагол*. В: *Современный русский язык. Морфология (Курс лекций)*. Ред. В. Виноградов. Москва: Издательство Московского университета: 251–361].
- Lomtev Timofey. 1956. *Grammatika belorusskogo yazyka: posobiye dlya universitetov i pedagogicheskikh institutov*. Moskva: Uchpedgiz [Ломтев Тимофей. 1956. *Грамматика белорусского языка: пособие для университетов и педагогических институтов*. Москва: Учпедгиз].
- Mackievič Juzefa. 1959. *Marfalohija dziejaslova ŭ bielaruskaj movie*. Minsk: Vydaviectva AN BSSR [Мацкевіч Юзэфа. 1959. *Марфалогія дзеяслова ў беларускай мове*. Минск: Выдавецтва АН БССР].
- Martynaŭ Viktar, Šuba Paviel, Jarmaš Mikalaj. 1967. *Marfiemnaja dystrybucyja ŭ bielaruskaj movie: Dziejasloŭ*. Minsk: Navuka i technika [Мартынаў Віктар, Шуба Павел, Ярмаш Мікалай. 1967. *Марфемная дыстрыбуцыя ў беларускай мове: Дзеяслоў*. Минск: Навука і тэхніка].
- Maslov Yuriy. 1948. *Vid i leksicheskoye znachenije glagola v russkom yazyke*. "Izvestiya Akademii nauk SSSR. Seriya literatury i yazyka". T. 7. Vyp. 4: 303–316 [Маслов Юрий. 1948. *Вид и лексическое значение глагола в русском языке*. "Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка". Т. 7. Вып. 4: 303–316].
- Maslov Yuriy. 1958. *Rol' tak nazyvayemoy perfektivatsii i imperfektivatsii v protsesse vzniknoveniya slavyanskogo glagol'nogo vida*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR [Маслов Юрий. 1958. *Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида*. Москва: Издательство Академии наук СССР].
- Maslov Yuriy. 1962. *Voprosy glagol'nogo vida v sovremennom zarubezhnom yazykoznanii (7–32)*. V: *Voprosy glagol'nogo vida: sbornik*. Red. Yu.S. Maslov. Moskva: Izdatel'stvo inostrannoy literatury [Маслов Юрий. 1962. *Вопросы глагольного вида в современном зарубежном языкознании (7–32)*. В: *Вопросы глагольного вида: сборник*. Ред. Ю.С. Маслов. Москва: Издательство иностранной литературы].
- Maslov Yuriy. 1984. *Oчерки po aspektologii*. Leningrad: Izdatel'stvo LGU [Маслов Юрий. 1984. *Очерки по аспектологии*. Ленинград: Издательство ЛГУ].
- Muchnik Iosif. 1971. *Grammaticheskiye kategorii glagola i imeni v sovremennom russkom literaturnom yazyke*. Moskva: Nauka [Мучник Иосиф. 1971. *Грамматические категории глагола и имени в современном русском литературном языке*. Москва: Наука].
- Nikolayeva Tat'yana. 1962. *Klassifikatsiya russkikh glagolov po kolichestvu osnov i ikh raspredeleniyu po kategoriyam (96–102)*. V: *Strukturno-tipologicheskiye issledovaniya: sbornik statey*. Red. T. N. Moloshnaya. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR: 96–102 [Николаева Татьяна. 1962. *Классификация русских глаголов по количеству основ и их распределению по категориям (96–102)*. В: *Структурно-типологические исследования: сборник статей*. Ред. Т.Н. Молошная. Москва: Издательство Академии наук СССР].
- Raciura Jur. 2013. *Anons: kvadrat tekstaŭ*. Minsk: I. P. Lohvinaŭ [Пацюпа Юр. 2013. *Анонс: квадрат тэкстаў*. Минск: І. П. Логвінаў].

- Paducheva Yelena. 2004. *Dinamicheskiye modeli v semantike leksiki*. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury [Падучева Елена. 2004. *Динамические модели в семантике лексики*. Москва: Языки славянской культуры].
- Palosi Ildikó. 2013. *Kolichestvennaya aspektual'nost' v russkom yazyke v zerkale kolichestvenno-predel'nykh sposobov glagol'nogo deystviya* [online] [доступ: 05.01.2019] [Palosi Ildikó. 2013. *Количественная аспектуальность в русском языке в зеркале количественно-предельных способов глагольного действия*].
- Papp Ferents. 1963. *Klassifikatsiya russkikh glagolov*. V: "Russkij yazyk v shkole" № 4: 98–101 [Папп Ференц. 1963. *Классификация русских глаголов*. В: "Русский язык в школе" № 4: 98–101].
- Patyupo Yuriy. 2018. *Otnosheniye stikha k grafike i chitke: Voprosy ontologii stikhotvornoj rechi* (301–350). V: *Missiya vpolnima: Perspektivy izucheniya fol'klora*. Red. M. Куува, T. Volodina. Tartu: Nauchnoye izdatel'stvo ELM [Патюпо Юрий. 2018. *Отношение стиха к графике и читке: Вопросы онтологии стихотворной речи* (301–350). В: *Миссия выполнена: Перспективы изучения фольклора*. Ред. М. Кыйва, Т. Володина. Тарту: Научное издательство ЭЛМ].
- Pavskiy Gerasim. 2012. *Filologicheskiye nablyudeniya nad sostavom russkogo yazyka. 3-e rassuzhdeniye: O glagole*. Moskva: Knizhnyy dom «LIBROKOM» [Павский Герасим. 2012. *Филологические наблюдения над составом русского языка. 3-е рассуждение: О глаголе*. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ»].
- Piskunou Fiodar. 2008. *Klasifikacyja dziejaslovaŭ: Kampjuterna-linhvistyčny padychod. "Rodnaje slova"* №10: 61–65 [Піскуноў Фёдар. 2008. *Класіфікацыя дзеясловаў: Камп'ютэрна-лінгвістычны падыход. "Роднае слова"* №10: 61–65].
- Ramza Tat'jana. 2010. *Typy spryazheniya v beloruskom yazyke na fone russkogo. "Przeglad Wschodnioeuropejski"* № 1: 425–446 [Рамза Татьяна. 2010. *Типы спряжения в белорусском языке на фоне русского. "Przeglad Wschodnioeuropejski"* № 1: 425–446].
- Rusak Valiancina. 2003. *Marfanalohija sučasnaj bielaruskaj movy*. Minsk: Bielaruskaja navuka [Русак Валянціна. 2003. *Марфаналогія сучаснай беларускай мовы*. Мінск: Беларуская навука].
- Russkaya grammatika v 2 tomakh*. 1982. T. 1. *Fonetika. Fonologiya. Udarenije. Intonatsiya. Slovoobrazovaniye*. Morfologiya. Red. N.Yu. Shvedova. Moskva: Nauka [Русская грамматика в 2 томах. 1982. Т. 1: *Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология*. Ред. Н.Ю. Шведова. Москва: Наука].
- Sciacko Paviel. 1999. *Prabliemy lieksičnaha narmavannia bielaruskaj movy*. Hrodna: HrDU [Сцяцко Павел. 1999. *Праблемы лексічнага нармавання беларускай мовы*. Гродна: ГрДУ].
- Shakhmatov Aleksey. 1941. *Sintaksis russkogo yazyka*. Leningrad: Uchpedgiz [Шахматов Алексей. 1941. *Синтаксис русского языка*. Ленинград: Учпедгиз].
- Shakhmatov Aleksey. 1952. *Iz trudov A.A. Shakhmatova po sovremenному russkomu yazyku (ucheniye o chastyakh rechi)*. Moskva: Uchpedgiz [Шахматов Алексей. 1952. *Из трудов А.А. Шахматова по современному русскому языку (учение о частях речи)*. Москва: Учпедгиз].
- Shelyakin Mikhail. 1983. *Kategoriya vida i sposoby deystviya russkogo glagola (teoreticheskiye osnovy)*. Tallin: Valgus [Шелякин Михаил. 1983. *Категория вида и способы действия русского глагола (теоретические основы)*. Таллин: Валгус].
- Shelyakin Mikhail. 2001. *Funktsional'naya grammatika russkogo yazyka*. Moskva: Russkij yazyk [Шелякин Михаил. 2001. *Функциональная грамматика русского языка*. Москва: Русский язык].

- Shpilevskiy Pavel. 2006. *Kratkaya grammatika belorusskogo narechiya* (56–88). В: Pryhodzič Mikalaj. *Biellaruskaje movaznaŭstva: vučebny darapožnik*. Minsk: BDU [Шпилевский Павел. 2006. *Краткая грамматика белорусского наречия* (56–88). В: Прыгодзіч Мікалай. *Беларускае мовазнаўства: вучэбны дапаможнік*. Мінск: БДУ].
- Sidorov Vladimir. 1945. *Morfologiya*. V: Avanesov Ruben, Sidorov Vladimir. *Oчерk grammatiki sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka*. Ch. 1. Moskva: Uchpedgiz. [Сидоров Владимир. 1945. *Морфология*. В: Аванесов Рубен, Сидоров Владимир. *Очерк грамматики современного русского литературного языка*. Ч. 1. Москва: Учпедгиз].
- Sil'nitskiy Georgiy. 1986. *Semanticheskaya struktura glagol'nogo znacheniya* (3–15). V: *Problemy strukturnoy lingvistiki 1983*. Moskva: Nauka [Сильницкий Георгий. 1986. *Семантическая структура глагольного значения* (3–15). В: *Проблемы структурной лингвистики 1983*. Москва: Наука].
- Slounik.org: Biellaruskija sloŭniki i encykliapedyi [Slounik.org: Беларускія слоўнікі і энцыклапедыі] [online] <https://slounik.org/> [доступ: 05.01.2019].
- Stankievič Jan. 2007. *Jazyk i jazykaveda*. Vільnia: Instytut bielarusistyki [Станкевіч Ян. 2007. *Язык і языказнаўства*. Вільня: Інстытут беларусістыкі].
- Stankievič Stanislau. 1994. *Rusifikacyja biellaruskaje movy ŭ BSSR i supraciŭ rusifikacyjnami pracesu*. Minsk: Navuka i tehnika [Станкевіч Станіслаў. 1994. *Русіфікацыя беларускае мовы ў БССР і супраціў русіфікацыйнаму працэсу*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Šuba Paviel. 1961. *Razburenne sistemy niepraduktyŭnych klasaŭ dziejaslovaŭ u sučasnaj biellaruskaj movie* (226–233). U: *Pracy Instytutu movaznaŭstva AN BSSR*. Вып. VIII. Minsk: Vydavietva AN BSSR [Шуба Павел. 1961. *Разбурэнне сістэмы непрадуктыўных класаў дзеясловаў у сучаснай беларускай мове* (226–233). У: *Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР*. Вып. VIII. Мінск: Выдавецтва АН БССР].
- Šuba Paviel. 1968. *Dziejasloŭ u biellaruskaj movie*. Minsk: Vyšejšaja škola [Шуба Павел. 1968. *Дзеяслоў у беларускай мове*. Мінск: Вышэйшая школа].
- Šuba Paviel. 1987. *Sučasnaja biellaruskaja mova: Marfanalohija*. Marfanalohija. Minsk: Univiersiteckaje [Шуба Павел. 1987. *Сучасная беларуская мова: Марфалогія*. Мінск: Універсітэцкае].
- Teoriya funktsional'noy grammatiki*. Т. 1: *Vvedeniye. Aspektual'nost'. Vremennaya lokalizovannost'. Taksis*. Red. A.V. Bondarko. 1987. Leningrad: Nauka [Теория функциональной грамматики. Т. 1: Введение. Аспектуальность. Временная локализация. Таксис. Ред. А.В. Бондарко. 1987. Ленинград: Наука].
- Testelefs Yakov 1990. *Versiya* (83). V: *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'*. Red. V.N. Yartseva. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya [Тестелец Яков 1990. *Версия* (83). В: *Лингвистический энциклопедический словарь*. Ред. В.Н. Ярцева. Москва: Советская энциклопедия].
- Ul'yanov Grigoriy. 1895. *Znacheniya glagol'nykh osnov v litovsko-slavyanskom yazyke*. Ch. II: *Osnovy, oboznachayushchiya razlichiya po vidam*. Varshava: Tipografija Varshavskago uchebnago okruga [Ульяновъ Григорий. 1895. *Значения глагольных основъ въ литовско-славянскомъ языкѣ*. Ч. II: *Основы, обозначающія различія по видамъ*. Варшава: Типографія Варшавскаго учебнаго округа].
- Uževič Ivan. 1996. *"Hramatyka slavienskaja" Ivana Uževiča. 1645. Arski rukapis* (261–346). U: Jaskievič Aliena. *Starabiellaruskija hramatyki: Da prabliemy ahulnaflalahičnaj celasnasci*. Minsk: Biellaruskaja navuka [Ужэвіч Иван. 1996. *"Граматыка славенская" Ивана Ужэвіча. 1645. Арскі рукапіс* (261–346). У: Яскевіч Алена. *Старабеларускія граматыкі: Да праблемы агульнафілалагічнай цэласнасці*. Мінск: Беларуская навука].
- Vinogradov Viktor. 1938. *Sovremennyy russkiy yazyk*. Moskva: Uchpedgiz [Виноградов Виктор. 1938. *Современный русский язык*. Москва: Учпедгиз].

- Vinogradov Viktor. 1972. *Russkiy yazyk (grammaticheskoye ucheniye o slove)*. Moskva: Vysshaya shkola [Виноградов Виктор. 1972. *Русский язык (грамматическое учение о слове)*. Москва: Высшая школа].
- Vostokov Aleksandr. 1831. *Russkaya grammatika po nachertaniyu yego zhe sokrashchennoy Grammatiki polnye izlozhennaya*. Sankt-Peterburg: Tipografiya Imperat. RA [Востоков Александр. 1831. *Русская грамматика по начертанию его же сокращенной Грамматики полные изложенная*. Санкт-Петербург: Типография Императ. РА].
- Zaprudski Siarhiej. 2003. *Niejubiliejnyja dumki z nahody jubiliejnych vydańniaj movaznaučaj spadčyny*. "Bielaruskі historyčny аhliad". Т. 10. Sš. 1–2: 319–352 [Запрудскі Сяргей. 2003. *Неюбілейныя думкі з нагоды юбілейных выданьняў мовазнаўчай спадчыны*. "Беларускі гістарычны агляд". Т. 10. Сш. 1–2: 319–352].
- Zizanij Laŭrencij. 1996. *"Hramatyka slavienska" Laŭrencija Zizanija. 1596 (175–260)*. U: Jaskievič Aliena. *Starabielaruskija hramatyki: Da prabliemy аhуlnаfіlаlаhіčnаj celasnascі*. Minsk: Bielaruskaja navuka [Зізаній Лаўрэнцій. 1996. *"Граматыка славенска" Лаўрэнція Зізанія. 1596 (175–260)*. У: Яскевіч Алена. *Старабеларускія граматыкі: Да праблемы агульнафілалагічнай цэласнасці*. Мінск : Беларуская навука].
- Žuraŭski Arkadz. 1957. *Klasy dziejaslovaŭ (193–203)*. U: *Kurs sučasnaj bielaruskaj litaraturnaj movy. Marfаlоhіja: padručnіk dlіа studentаŭ fіlаlаhіčnych fakultetaŭ unіversіtetaŭ і pіedаhаhіčnych іnstytutaŭ*. 1957. Minsk: Dziaržaŭnaje vučebnа-pіedаhаhіčnaje vydavіectva: 193–203 [Жураўскі Аркадзь. 1957. *Класы дзеясловаў (193–203)*. У: *Курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Марфалогія: падручнік для студэнтаў філалагічных факультэтаў універсітэтаў і педагагічных інстытутаў*. Мінск: Дзяржаўнае вучэбна-педагагічнае выдавецтва].

STRESZCZENIE: Jednym z najbardziej skomplikowanych działów gramatyki były i pozostają klasy czasowników, w ogóle słowiańskich, a białoruskich w szczególności. Przez cały wiek XIX–XX niemal każdy językoznawca podejmując tę kwestię, proponował własną wersję, w efekcie czego nie powstała konwencja numerycznej nominacji klas i określenia ich granic. W artykule ukazana została problematyka klas czasowników z uwzględnieniem ich semantyki, która przejawia się w morfologii i walencyjności derywacyjnej taksonów. Przedmiotem badań był kompletny korpus czasowników białoruskich, prezentowany w odpowiednich opracowaniach leksykograficznych oraz białoruskim segmencie Internetu. Specyfika proponowanego podejścia polega również na tym, że autor artykułu odszedł od numerycznej nominacji klas czasowników na rzecz nominacji słownej, biorąc pod uwagę cechy jakościowe każdego taksonu. Aby tego dokonać, autor musiał połączyć pojęcie klasy z problemami aspektowymi, a mianowicie z aktionsart czasownika, które bada gramatyka funkcjonalna. Opisując zawartość katégoryczną taksonów, autor po raz pierwszy zastosował do białoruskiego czasownika katégorię wersji, która obejmuje nie tylko pojęcie przechodniości / nieprzechodniości, ale także takie relacje podmiot-przedmiot, jak odśrodkowość / dośrodkowość, osiągalność / nieosiągalność. Do określenia taksonów używano zarówno terminów ogólnie przyjętych, jak i autorskich, na przykład czasowniki „iluminatywny” lub „mediatywny”. W artykule przedstawiono krótką historię zagadnienia, porównano sposoby klasyfikacji czasowników zarówno formalnych, jak i semantycznych, określony aparat katégorii, zarysowano pełny zbiór taksonów podlegających opisowi oraz opisano najbardziej reprezentatywne klasy czasowników: statywne i iluminatywne. Celem artykułu jest ukazanie właściwości i pograżonych praw klas czasowników, które mogą mieć praktyczne znaczenie dla

tworzenia i doboru słownictwa, a także dla zrozumienia procesów historycznych zachodzących w gramatyce. Do badania klas czasowników wykorzystano analizę korpusową i semantyczną, rachunek statystyczny i teorię skali. Tematyka artykułu pozostaje niepełna, otwarta i wymaga kontynuacji do czasu pełnego opisu ustalonych w badaniu klas, podklas, grup i skupień czasownika.

SŁOWA KLUCZOWE: czasownik, klasa, aktionsart, głos, aspekt, wersja, przechodność, koniugacja.

АНАТАЦЫЯ: Адным з самых забытых раздзелаў граматыкі былі і застаюцца класы дзеяслова, славянскага ў цэлым і беларускага ў прыватнасці. На працягу XIX–XX стст. амаль кожны лінгвіст, звяртаючыся да гэтай праблематыкі, прапаноўваў уласную версію, а ў выніку так і не склалася канвенцыя лічбавай намінацыі класаў і вызначэння іх граніц. У артыкуле праблема класаў дзеяслова раскрываецца з улікам іх семантыкі, якая праяўляецца ў марфалогіі і дэрывацыйнай валентнасці таксонаў. Аб'ектам даследавання быў поўны корпус беларускага дзеяслова, аказаны ў адпаведных лексікаграфічных працах і беларускім сегменце інтэрнэту. Адметнасць прапанаванага падыходу замыкаецца яшчэ і ў тым, што аўтар артыкула адмовіўся ад лічбавай намінацыі класаў дзеяслова і звярнуўся да слоўнай намінацыі з улікам якасных характарыстык кожнага таксона. Для гэтага аўтару давялося зблізіць панятак класа з аспектуальнай праблематыкай, а менавіта: з чынамі (ці спосабамі катэгорыяльнага дзеяслова, якія даследуе функцыянальная граматыка. Пры апісанні катэгарыяльнага зместу таксонаў аўтар уперышню застасаваў да беларускага дзеяслова катэгорыю версіі, якая абымае не толькі панятак пераходнасці / непераходнасці, але і такія суб'ект-аб'ектныя дачыненні, як адцэнтравасць / дацэнтравасць дзеяння, дасягальнасць / недасягальнасць. Для намінацыі таксонаў выкарыстоўваліся як агульнапрынятыя тэрміны, так і аўтарскія, прыкладам, "ілюмінатыўныя" ці "медыятыўныя" дзеясловы. У артыкуле падаецца кароткая гісторыя пытання, параўноўваюцца спосабы класіфікацыі дзеяслова, як фармальныя, так і семантычныя, акрэсліваецца катэгарыяльны апарат, вызначаецца поўны набор таксонаў, падлеглых апісанню, апісваюцца найбольш паказальныя класы дзеяслова: статыўны і ілюмінатыўны. Мэта артыкула – раскрыць уласцівасці і глыбінныя законы класаў дзеяслова, што можа мець практычнае значэнне для стварэння і адбору лексікі, а таксама для разумення гістарычных працэсаў, якія адбываюцца ў граматыцы. Пры даследаванні класаў дзеяслова практыкаваўся корпусны і семантычны аналіз, статыстычныя злічэнні і тэорыя шкалаў. Тэма артыкула застаецца незавершанай, адкрытай і вымагае працягу да поўнага апісання класаў, падкласаў, групаў і кластараў дзеяслова, вызначаных у даследаванні.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: дзеяслоў, клас, чын (aktionsart), стан, аспект, версія, пераходнасць, спражэнне.

Data przesłania artykułu: 06.05.2024

Data akceptacji artykułu: 10.08.2024

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Юры Пацюпа / Jury Paciupa – Białoruś, Narodowa Akademia Nauk Białorusi, Centrum Badań nad Kulturą, Językiem i Literaturą, Instytut Studiów Artystycznych, Etnografii i Folkloru im. Kondrata Krapiwy; specjalność naukowa: folklorystyka; zainteresowania naukowe: wersyfikacja folkloru, poetyka, estetyka, gramatyka, kultura mowy, literatura białoruska XIX – początku XX w.

Adres: Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры, Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы, вул. Сурганава, 1, корп. 2, 220072, Мінск, Беларусь.

Wybrane publikacje (2023–2024):

1. Пацюпа Юры. 2023. *Другі ікт у тэтраметры: Да незавершанай палемікі з Ігарам Жуком (40–56)*. У: *Шляхам яго жыцця: успаміны, роздумы, доследы: матэрыялы круглага стала памяці праф. І. Жука*. Гродна : Юрсапрынт.
2. Пацюпа Юры. 2023. *Пазлы незавершанай мазаікі: Беларускі фальклорны верш у працах XIX – пачатку XX ст. (125–153)*. У: *Беларускі фальклор: Матэрыялы і даследаванні: зборнік навуковых прац*. Мінск: Беларуская навука.
3. Пацюпа Юр. 2023. *Рой: тэксты і інтэрпрэтацыі*. Мінск: Выдавец Цымбераў Р.М.
4. Пацюпа Юры. 2024. *Цэзура як функцыя метрыкі: Кумулятыўная цэзура фальклорнага 8-складовіка (107–130)*. У: *Беларускі фальклор: Матэрыялы і даследаванні : зборнік навуковых прац*. Мінск : Беларуская навука.